

S J A R O S L A V E M Š A B A T O U

o politice

Tři rozhovory a tři chvíle

BRNO
1987

Rozhovor s Jaroslavem Šabatou

Byli jsme na Jaroslava Šabatu dva, shodou okolností oba spisovatelé.

První z nás, iniciátor rozhovoru, autor "Medvědího románu", začal se svými otázkami na podzim roku 1985. Je o třináct let mladší než Jaroslav Šabata, který se letošního listopadu zařadí mezi šedesátníky. Rozdílů je však víc, a podstatnějších. Šabata je aktivní politik, tazatelův vztah k politice je dost zdrženlivý. Tázaný býval členem a funkcionářem komunistické strany, která tazatele jako syna pouťorového emigranta zařadila mezi pochybné a nepřátelské živly.

Druhý z tazatelů je žák Šabatova semináře na filozofické fakultě v letech 1953-58 a pochybovačné hovory vede se svým učitelem od té doby vlastně až podnes. Jeden z jejich dialogů — byl to přesně vzato trialog, dalším účastníkem byl Ludvík Kundera — vyšel v roce 1969 v prvním čísle Hosta do domu. Jmenoval se Trialog o politice.

Připomeňme z něho několik útržků:

Nemusíme ani citovat Lenina, stačí být občany světa v této chvíli, abychom mohli říci, že politika nemá s morálkou nic společného, i když se morálky dovolává. Je to její pracovní způsob.

Lenina vynechme. Ten má sotva co společného s myšlenkou, že politika nemá s morálkou co společného.

Opravdu?

Vím, mohl byste citovat. Jenže to je jiná věc, já bych mohl citovat také. To k ničemu nevede. Ptal jste se m n e , a já větu o politice jako o záležitosti, jež nemá s morálkou nic společného, neuznávám. Jsem přesvědčen, že svár morálky s nemorálkou existuje uvnitř politiky právě tak, jako uvnitř občanského života, a právě tak, jako se v občanském životě sváří politika s nepolitikou. Politik, který se zabydlel v představě, že každá vyšší třída politiky je třída amorálnější, je politik úpědkový. Průvodním zjevem jeho

degenerace je tedy transformovaná pravda běžného myšlení, podle něhož politika nemá s morálkou nic společného. (...) Vezměte si banální frázi o souladu slov a činů. Kdosi napsal, tuším Vladimír Blažek, že u nás existuje tradice uvádět tuto frázi do oběhu právě tehdy, když se od činů utíká. Ale občan stejně nakonec pozná - problém je ovšem v tom **n a k o n e c** - kdo je **o h a - r a k t e r**, a kdo ne. Poznává neomylně, co je čin, a co není, které slovo znamená čin, a které nikoli. Poznává to na své kůži. To je pravda - zákon. A ta poráží pravdu - v určitém rámci také pravdu! - o politice jako o umění klamat lidi.

Ani jsem nechtěl, a skončil jsem u **p r a v d y**, která **v í - t ě z í**.

Nezdá se vám (...) příznačné, že se politická hnutí sama zbavují (...) politiků určité úrovně? A že se stávají doménou lidí průměrných, přizpůsobivých, tedy netvůrčích?

To, že se politická hnutí zbavují politiků určité úrovně, je jistě projev povahy politiky. A jistě i jeden z motivů lidské touhy po překonání politiky vůbec. Jak se však "zbavit" lidí, kteří dělají, že nevidí, co vidí? Je jen jedno radikální řešení: zbavit se politiky. Vize společnosti, v níž vládou "mravní principy", je proto spojena s projektem společnosti organizované **n e p o l i - t i c k y**. Hnutí, které usiluje o tuto změnu, je nejradikálnějším **p o l i t i c k ý m** osvobozeneckým hnutím. (...)

Jsem přesvědčen - a zdaleka nejsem sám - že končí celá jedna éra socialistického dělnického hnutí a že to, co z ní zbývá a co se někdy označuje případným slovem **s t a r o k o m u n i s - m u s**, je historicky překonáno. Jinými slovy: prodíráme se k nové podobě socialismu nebo komunistického hnutí; k nové ve smyslu původního úsilí o nejsvobodnější uspořádání společnosti.

Není pro tyto měsíce naopak charakteristické, že jste se právě jako nositel zmíněné představy vzdal výkonu konkrétní politické funkce?

I tak je možno uvažovat. Přesto však soudím, že ne. Připomenu (...) kritický okamžik loňského roku. Srpen a jeho vnitropolitické

důsledky: vysočanský sjezd a moskevský protokol, který "zrušil" platnost tohoto sjezdu. Byl jsem zvolen do "vysočanského ústředního výboru" a při pozdější rekonstrukci ÚV KSČ zvoleného na XIII. sjezdu navržen ke kooptaci za člena ÚV. To, že jsem v druhém případě "zvolen" nebyl, že jsem byl "neakceptovatelný", souvisí s mou politickou pozicí. Tu jsem zastával ve Vysočanech i na Hradě 31. srpna. Jejím logickým důsledkem je, že v okamžiku, kdy se komunistické hnutí dostalo až tam, kam se dostalo vysočanským sjezdem, k takovému stupni emancipace a řekl bych prozření, nebyla pro mne z řady příčin, které je těžko rozvádět, možná jiná cesta než hájit kontinuitu toho, co se zrodilo, a nejít už zpět. A to nehledě na riziko, pokud šlo o mou momentální výkonnou funkci tajemníka KV KSČ. Nač by mně také byla funkce, ve které nemohu prosazovat, co považuji za správné?

Nebojíte se ...

Ani v nejmenším.

... že se svou koncepcí zůstanete trvale mimo konstruktivní politiku a že vám zbude role polo-opozičního, polo-poputčického kritika destruujiícího permanentně nemohoucí politiku?

V nejmenším ne. Ale musím dodat několik věcí: Především i v "opozici" je možno dělat konstruktivní politiku, to jest politiku, která navazuje na všechno pozitivní v politice "oficiální". Nemyslete si, že naše oficiální politika je tak zcela "permanentně nemohoucí". Nesuďme o ní jen podle řečnických výkonů některých politiků. Ale i "mohoucí" politika potřebuje dobrou, chcete-li, tedy "mohoucí" opozici.

Na závěr tohoto rozhovoru, starého bezmála devatenáct let, jsem si pochybovačně přál, abyste měl pravdu a abychom p a k , obohacení o novou zkušenost, mohli v rozmluvě pokračovat. Ponechme si otázku, zda už nastalo to p a k , na konec našeho rozhovoru. Zkušeností se za ta léta nashromáždilo dost, a tak tedy pokračujme. Náš společný kolega a kamarád, který dosud až žárlivě vyvracel Vaše politické prognózy, připustil nedávno možnost, že se Vaše dávné

předpovědi politického pohybu v Sovětském svazu plní. Křičel ne bez ironie na Vaši adresu: "To je nerovná soutěž. Já jsem historik, a on je prorok"^{m)}.

Nemyslím, že by byl prorokem šachista, který se nedá mýlit momentální materiálovou převahou jednoho ze soupeřů, dokáže vzít v úvahu všechny ostatní faktory celé partie a správně odhadne její výsledek. Zajímá mě, z čeho se rodí taková schopnost. Šachista hraje zpravidla už od dětství. Kdypak jste začal politizovat?

Jsem sice v pokušení ironizovat ironií našeho společného kamaráda, ale podřídím se vlastní otázce, když už chcete "začít od Adama". V některých rodinách se muzicíruje. Šabatovskou rodinou atmosféru odjakživa utvářelo politizování.

Hluboko v paměti mám dávné okamžiky z raného dětství. Bylo to v Dolenicích na Znojemsku poblíž Miroslavi, nedaleko rakouských hranic. Sedával jsem tiše pod stolem a se zatajeným dechem poslouchal, jak byl zavražděn Dollfuss, jak si troufají henleinovci, jak se na nás řítí pohroma v podobě Hitlera; zřetelně před sebou vidím vrata pomalovaná zlověstnými hákovými kříži a volební plakáty z roku pětatřicátého.

Jenže záhy jste z Dolenic přesídlil do Brna.

Byla to volba, která nevzešla ze mne. Rodiče usoudili, že se pro hospodářství bude rozhodně víc hodit můj mladší bratr, a já tedy snad pro něco jiného. Nebylo ovšem jasné, pro co. Maminka snad tajně myslela na kněze. Ale nejsem si jist, že by se o tom bývala otevřeně zmínila.

Z domu jsem odjížděl s těžkým srdcem. Nastoupil jsem v roce 1938 jako primánek do pátého reálného gymnázia v Brně. V listopadu toho roku mně bylo jedenáct. Sotva jsem odjel, zabral Dolenice Hitler. Od toho okamžiku ležela mezi Dolenicemi a Brnem protektorátní hranice, jako by to byly dvě různé země. Přečhod přes hranice vyžadoval zvláštní propustku. Stálo se na ni vždy veliká fronta a získal jsem ji zřídka. Čím méně jsem se dostával domů, tím více jsem k domovu lnul. Čím jsem byl starší, tím byly odjezdy z domu těžší. Na cestu na nádraží jsem se vždycky snažil až do po-

sledního okamžiku nemyslet. Tak byla krušná. Kolem patnácti jsem chtěl dokonce nechat gymnázia a přejít na zemědělskou školu. Městu jsem se vzpíral a zatoužil jsem přece jenom zůstat venkovánem. Rodiče mně to rozmluvili.

Tuhle krizi překryly válečné události. Začátkem třiačtyřicátého byli Němci poraženi u Stalingradu. Pamatuji tatínka o pololetních prázdninách v tom roce. Stával u rádia několikrát denně. Stával u něho proto, aby je nemusel pouštět příliš nahlas a mohl je okamžitě vypnout. Poslouchal obvykle německé vysílání BBC, tvrdil, že je věcnější a informativnější než vysílání české. Stalingrad jsme oba prožívali v euforii. To byla taky doba, kdy jsem začal s tatínkem vést první opravdové politické rozhovory.

O čem?

Především o tom, jak nejlépe vládnout. Většinou končily u toho, že nejlepší formou vlády je demokracie a že k demokracii patří opozice. "Vláda si nemůže přát nic lepšího než dobrou opozici," byla obvyklá tatínkova sentence, kterou připisoval komusi, jehož jméno mně už vypadlo. Rozhovor o konstruktivním významu opozice z konce šedesátých let, který připomínáte v úvodu, vede tedy až někam doprostřed války s Hitlerem.

K tomu bych měl dodat, že důraz na demokratickou formu vlády se mně tenkrát zdál být tak samozřejmý, že jsem zprvu nechápal, proč se tatínek k tématu demokracie tak úporně vrací. Teprve později jsem pochopil, že škola, kterou dostal on od svého tatínka, byla poněkud jiná a že pro něho samého to kdysi zdaleka tak samozřejmé nebylo. Jako velmi mladý muž volil nějakou autoritářskou kandidátku. Pro lidovou stranu, které pak zůstal věrný, se rozhodl až někdy koncem dvacátých let. Za války byl hrdý na exil monsignora Šrámka; Beneše neobdivoval. Po válce byl i monsignorem zklamán tak důkladně, že už na něho nikdy nevzpomínal v dobrém.

Tatínek asi viděl i ve Vás budoucího lidovce.

Přesně tak. O vánocích 1945 si mě pozval k sobě do kanceláře a předložil mně přihlášku do lidové strany. Když jsem přiznal, že smýšlím komunisticky, byl nesmírně rozhněván. Padla i ta příslovečná

slova o vydědění. Dodnes s určitostí nevím, zda můj vstup do lidové strany vsutku považoval za věc tak samozřejmou, jak se tvářil. V každém případě však vím, že můj vývoj posuzoval na pozadí své někdejší zkušenosti s volbou autoritářské kandidátky: mladí se zkrátka vždycky přiklánějí ke krajnostem a potom přece jen pochopí svůj omyl.

Jak vlastně k Vašemu rozhodnutí došlo?

Po osvobození jsem se vrhl na aktuální politickou literaturu. Chtěl jsem znát programy všech politických stran. Když jsem se po prázdninách seznámil s Jiřím Vrbou, předsedou krajského výboru Svazu české mládeže, leccos jsem už veděl. Jirka byl synovec Oty Šlinga, tajemníka krajského výboru komunistické strany, a věděl toho ovšem podstatně víc. Přišel z koncentračního tábora v Buchenwaldu. Navíc miloval Rimbauda a meziválečnou uměleckou avantgardu a vůbec ... Byl to očividný politický talent. Shromáždil kolem sebe celou kohortu studentských funkcionářů - a já byl mezi nimi podobně jako Milan Kundera nebo Josef Švagera, dnešní náměstek ministra kultury. V listopadu jsem měl osmnáct a Jirka Vrba se začal jako správný straník starat o to, kam vlastně patřím. Z četných rozhovorů, které jsme spolu vedli, vyvodil, že jsem vlastně komunista. Věděl to asi dříve než já sám.

Mimochodem: Později naši vypátrali, že nějaký Jirka Vrba existuje a že je žid. A to už něco znamenalo. Ještě můj dědeček Antonín smýšlel klerikálně a protižidovsky, ctil Lucgra, vídeňského starostu proslulého svým antisemitismem. To, že dědeček taky neměl rád Masaryka, mně řekl tatínek až mnohem později a s jistým ostychem. Nacistickou politiku vůči židům tatínek odsuzoval zcela jednoznačně a jeho skeptický postoj vůči klerikálnímu antisemitismu se zjevně prohloubil. Rozhovoru o židovském navrátilci z koncentráku se zřejmě raději vyhnul, a tak úkol varovat mne před ním připadl mamince. Byl to však úkol nevděčný. Dodnes nevnímám, je-li někdo žid, nebo není. Maminka mohla dosáhnout jen toho, čeho se v takových případech dosahuje: utvrdila mne v tom, pro co jsem se rozhodl.

Ale přece jen se mně zdá, že tak úplně snadno jste se nerozhodoval.

To je tím, že už od přírody jsem člověk, který se nerozhoduje

lehce, čímž nechci říci, že jsem nerozhodný. Ale uvažte: rodiče jsem měl rád a moc dobře jsem věděl, jakou ostudu pro ně představuje moje rozhodnutí. Takové věci se v tradičně katolickém, lidoveckém a vekovském prostředí vnímají ostře. Později mně jeden vzdálenější bratranec řekl s mým odstupem: "Rudý Šabata?" Vrtěl hlavou a dodal: "Šabati byli vždycky bílí." Ale to už bylo po únoru 1948 a leckdo z oportunističtější amýšlejících si myslel nebo mohl myslet, že jsem vlastně vsadil na správnou kartu.

A co Vaše náboženská výchova?

Chcete říci, že ta mne mohla usměrnit jinak. Přijde na to, jak se to vezme. Když jsem byl ve svých zhruba patnácti letech vrácen tam, kam se mně zoufale nechtělo, do městského prostředí, snažil jsem se porozumět tomu, co se ve mně děje se starými spolehlivými pravdami, jimiž jsem byl jako chlapec opravdu zbožný vybaven. Četl jsem kdeco a hodně. Tak se můj původní teismus proměňoval v jakýsi samorostlý panteismus a pak - četl jsem právě Seneku - "konvertoval" v ateismus svého druhu. Byl to okamžik vystupňované racionality, ježž zpětně chápu jako zážitek, který mohou popsát spíše mystikové než racionalisté. Tento světónázorový obrat mých raných jinošských let nechával sice mnohé otevřeno, ale zároveň mnohé předurčil: odpovědi na problémy "světa" jsem musel hledat jinde než v tradiční konfesionální katolicitě. První komunista, s nímž jsem krátce po válce disputoval - byl to dolenský komisař Antonín Smutný - argumentoval sice pro své přesvědčení Ježíšem: první komunista byl pro něj Ježíš. Téma původnosti Ježíšovy postavy mne nikdy nepřestalo přitahovat, ale Ježíš coby první komunista v politickém smyslu, to mně připadalo přece jen příliš účelové. Nicméně: to, že perspektivy katolíků a komunistů v nějakém všeobecném smyslu konvergují, byla myšlenka docela přijatelná. V politice to ovšem bylo právě naopak. Pár týdnů po válce mě vzal tatínek s sebou k šéfredaktorovi brněnské lidovecké Obrody. Pan šéfredaktor, tuším, že se jmenoval Šnajdr, vysvětloval tatínkovi, zjevně nespokojenému a zaraženému, proč nemohou psát tak, jak by chtěli: Váže jim ruce Košický vládní program. Ale snaží se. Mají mladého Chudobu, právě uveřejnili jeho úvodník. Určitě komunisty velice pozlobí. Pan

šéfredaktor byl hravý na to, že v Brně dokážou víc než v Praze. Ale já jsem si kladl otázku: Ví vlastně lidová strana, co chce? Odpověď mně v nejlepším případě vycházela tak, že chce vrátit věci tam, kde byly ...

A proč jste byl proti tomu, aby se věci vracely tam, kde byly?

Měl jsem jakousi nereflektovanou hlubinnou zkušenost už z dětství, a později se jen posilovala, že majetek rozděluje. Tatínek hospodařil společně se svým bratrem a bylo to - mírně řečeno - svízelné. Ale nešlo jen o prožívání problémů, které vyvstávaly uvnitř rodiny. Když jsem začal studovat, rychle jsem se vzdaloval svým venkovským kamarádům a oni mně. Stále zřetelněji jsem se cítil jako panský synek nesvůj. Proti své vůli jsem byl "vydělován". Něco podobného popisuje Havel, když vysvětluje své levicové sklony.

Levicové sklony Vás ovšem mohly přivést i do sociální demokracie.

Taky jsem o ní zcela krátce uvažoval. Nejelementárnějším politickým pohledem mne ostatně nevybavil tatínek, ale dolenský řídicí učitel Sánka. Byl sociální demokrat a jeho výchova byla ovšem v pravém slova smyslu prvorepublikánská: pojmy Masaryk a demokracie mně v tu dobu spadaly v jedno s panem řídícím. Ale nejdůležitější asi bylo, že mezi panem řídícím a rodinou nebyl žádný konflikt. Naopak. Pan řídící byl v mých chlapeckých očích neustále konfrontován s panem katechetou Kreiplem. To, že ^{Kreipl} mluvil dost lámanou češtinou, mně ani nevařilo. To patřilo ke kraji. Ale hlavně odpuzoval tím, že jeho německví bylo výbojné. Jeho kázání vyvolávala v rodině velké rozladění. Alergická na ně byla i maminka. Ač Němka rodem, cítila česky; a jako katolička byla rozhodně proti heinovskému smýšlení a za Hitlerovy vlády tvrdošíjně odmítala prohlásit sebe a tím i své děti za Němce. Na pana kaplana tak padal stále temnější stín a gloriola pana řídícího, který nechodil do kostela, zářila stále víc. Tatínek ho měl i osobně velice rád; když se s ním loučil při jeho odchodu z Dolenic, který si vynutila žena pana řídícího, nedokončil projev, tak byl dojat.

Ale abych se vrátil k tématu. Úvahy o sociální demokracii se brzy zvrtny v rozhodování mezi kovářem a kováříkem.

Aby zde nevzniklo nedorozumění. V daném případě nešlo o psané programy - nešlo o to, že komunistický program byl radikálnější. Šlo o to, že politika sociální demokracie se jevila jako jakýsi odvar politiky komunistické; a že už tenkrát se všem okolí mluvilo o tom, že existence dvou ^{dělnických} stran po válce je vlastně anachronismus; a to zní pro mne dodnes povýtce sympaticky.

A úplně osobně: můj sociálně demokratický pan řídící měl v Brně bratra jménem Hugo; a to byl známý brněnský komunista.

Budiž. Ale napadá mne otázka: Mluvíte o své prvorepublikánské výchově. Nikdy jste neuvažoval o tom stát se národním socialistou?

Věru, že neuvažoval. Když jedna známá tatínka utěšovala, že její syn taky není lidovec, že se t a k y dal k národním socialistům, tak jsem se pobaveně usmál. Tatínek se taky usmál, ale nikoliv pobaveně. K národnímu socialismu jsem měl z jakéhosi důvodu vztah až štitivý. Tedy emociálně negativní. Od samého počátku mi připomínal výbojně německví naruby. Hitler ostatně taky vystupoval pod firmou národního socialismu. Neříkám, že to bylo spravedlivé hodnocení. Ale tak jsem věci chápal. Argument, že je to strana Masarykova a Benešova, na mne nedělal žádný dojem, byť jsem měl k Masarykovi kladný vztah. Ale komunistická strana v oné době mimochodem taky. A argument, že Masaryk je pravým českým myslitelem, kdežto Marx je povýtce německý hlasatel učení o nenávisti a násilí, na mne působil už zcela ošpudivě. A mám-li být upřímný, tedy vlastně protimasarykovsky. O to se snad postaral Zdeněk Nejedlý svou studií o komunistech jako dědicích českých revolučních a pokrokových tradic.

Neměla vliv na tento Váš postoj matka? A vůbec poloněmecké prostředí, v němž jste vyrůstal?

Spíše ano, než ne. Ale velkou úlohu v tom hrálo asi i moje katolické zázemí. Eva Kantůrková řekla kdysi, bylo to v osmašedesátém na prahu polednového vývoje a po nějaké prudké rozmluvě: Ty nejsi Čech! - O tom jsem pak přemýšlel. Ostřeji jsem si uvědomil, že skutečně nemám smysl pro některé dost běžné polohy v českém politickém citění a myšlení. Nemám distanci jen k národnímu socialismu,

ale i k národnímu komunismu; ba svým způsobem i k národním církvím; vůbec nechápu, že může existovat něco takového, jako československá církev. Tatínek jednou řekl - máje na mysli můj vřelý vztah k paní profesorce Komárkové - nejsi ty vlastně nějaký protestant? Husa ovšem ctím. Ale přesto jsem se usmál a pomyslel jsem si: když už křesťan "bez konfese" s nějakou určitou orientací, tedy v tom případě katolík. Tatínek byl ovšem tradiční katolík v tom nejvlastnějším slova smyslu a nechtěl jsem ho nějakým podobným prohlášením uvádět v omyl.

Jednou jste se ale zmínil o tom, že v pohraničí se smýšlelo národně vyhroceněji než ve vnitrozemí.

To souhlasí. Tatínek říkával, že češství lidí ve vnitrozemí je vlažnější. Nechci tvrdit, že měl pravdu. Ale tak to cítil. A k tomu pak navíc musím dodat rovněž něco podstatného. Maminka se chovala jako Češka, česky mluvila velmi dobře, ale na vypjatější vlastenecké projevy reagovala zdrženlivě. To jsem si uvědomil až později. Projevovala to totiž nepřímo: jistým odporem k šabatovské "přepolitizovanosti". Ale nedlouho před svou smrtí,

už po smrti tatínkově, se zničehonic zmínila o tom, že její tatínek, dědeček Guserle, říkával, že Anton, tedy můj velký český dědeček z otcovy strany, to s tím češtvím přece jen přeháněl. Bylo zřejmé, že tím manifestovala i svůj postoj. A připouštím ovšem, že se tato její "německá" zdrženlivost ve mně nějakým způsobem přece jen uplatnila. A asi posílila odsunem Němců. Tatínek s tou zprávou přijel z Brna nedlouho po válce: Růženo, představ si! Rosa, stell dir vor! Pak už u nás bylo jako po pohřbu, a nikoliv jako po osvobození. Znamenalo to, že celá jedna velká větev příbuzných zničehonic zmizí. A nejen příbuzných. Taký kamarádů z dětství. A vůbec. Doba to všechno pomáhala nějak překlenout, ale ...

Vysvětluje se těmito okolnostmi Váš zájem o německý fenomén?

Máte jistě na mysli to, že jsem se důkladně smočil v našich diskusích o německé otázce. Řekl bych, že tohle je podstatně aložitější. Před nějakým rokem se mně dostala opožděně do rukou

studie Vítězslava Gardavského z poloviny šedesátých let: Fenomén Německo (o dialektice univerzálního a partikulárního). Gardavský se v ní chápe starého marxistického tématu obecně lidské emancipace na pozadí poválečného rozdělení Německa. O univerzalistické perspektivě uvažuje v konkrétní perspektivě dvou států v Německu. Základní dějinně politická pozice Gardavského je dnes zcela překonána. Jak jinak. Ale stejně mně zaměřením své úvahy vyrazil dech. Snadno jsem v něm vystopoval takřikajíc nižší stadium svých vlastních myšlenkových pochodů z let sedmdesátých a osmdesátých.

K tomu bych měl dodat, že můj sklon zabývat se "Němci" (ve skutečnosti nejde zdaleka jen o Němce) považují mnozí za něco politicky nanejvýš sporného. Nedávno jsem přímo slyšel, že celá moje politická koncepce je založena na "mimočeskoslovenských" zájmech. A přitom bylo řečeno, že umět se chovat politicky znamená umět se chovat s vědomím, že jsme malý národ. To se mně zjezily chlupy. Vyznávám krédo, které na podzim 1968 formuloval Karel Kosík: že se musíme odnaučit chovat se jako malý národ mezi Východem a Západem a že se musíme naučit chovat se jako politický národ ve střední Evropě.

Položil jste si otázku, jak se Gardavský k tématu "německý fenomén" dostal?

Položil. Ale nezodpověděl. Nic o tom nevím. Zajímalo by mne, zda v tom nehrálo úlohu to, že je z Brna. A možná nějaké zážitky, které souvisejí s válkou. Sám si svoje i n t e r n a c i o n a l i s t i c k é rozhodnutí spojuji s tím, co jsem prožil koncem války. Válku jsem ještě prožil jako konflikt ryze národní. S jedním bratrancem, který přišel ve válce o nohu, jsem měl velmi ošklivý konflikt. Byl to konflikt jak vystřižený z obrázků o válce mezi Čechy a Němci. Od jedné německé sestřenice jsem se až nedávno dozvěděl, že jsem na ni jako chlapec působil coby Čech dost zavilý; a že tento pocit neměla z mých čtyř mladších sourozenců.

Ale na konci války jsem prožil zvláštní shluk událostí, který překryl všechno to, co bylo předtím.

Nějaké tři týdny před koncem války se zastavila fronta na Dyji a v Dolenicích se zabydlela jedna z ustupujících německých jedno-

tek. Na našem dvoře měla protiletadlová děla. V naší kuchyni se začal objevovat mladý poddůstojník. Zprvu jako nezvaný host. Potom, když viděl šachy a navrhl mně, abychom si zahráli, byl jsem pro. A tak jsme se dostali i k jiným věcem. Když můj protějšek zjistil, jaké mám životní plány, začal mě přesvědčovat, že bych měl jít po válce studovat na nějakou německou univerzitu, třeba do Heidelbergu. Německé univerzity jsou pro filozofy nejlepší. To byl ovšem návrh, který jsem nebral vážně; měl jsem velké pochybnosti o tom, jestli Němci vůbec nějaké univerzity po válce budou mít, a zdálo se mně, že náhodný spoluhráč - šachista se jaksi v situaci Němců neorientuje. Jednou řekl cosi o bolševismu. Na to slovo jsem byl alergický; Goebbelsovu propagandu jsem nesnášel. Byl z toho velice nepříjemný rozhovor, který pro řetelně ukončila maminka ...

O několika týdnů později, už po válce, objevili se v téže kuchyni dva ruští mladíci v uniformách a chtěli Maryšku. To byla Polka, která u nás sloužila od počátku války a do Polska se už nechtěla vrátit. Ti vojáci ji měli zřejmě vyhlédnutou. Maminka je zdvořile odmítala a Maryška mezitím zmizela. Když to mládenci zjistili, nastal poprask: "Postřílíme vás"! A střílet skutečně začali, aniž zvedli samopaly od boku; stříleli nikoli do nás, nýbrž nazdařbůh kolem sebe. Přišli už opilí a teď se dostávali do správné ráže. Utekli jsme do vedlejší světnice a zamkli dveře. Vojáci se je pokoušeli vylomit. Začalo to být hrozné. Zděšeně jsme se s maminkou na sebe dívali. A tu najednou maminka sáhla do skříně mezi prádlo, vytáhla revolver a podávala mne jej: "Je nabitý, dej pozor!" - Byl jsem tenkrát odhodlán střílet? Zřejmě ano, kdyby bylo došlo k nejhoršímu. Nedošlo k tomu, opilí mládenci se vyřádili a odešli. Maminka si revolver opět vzala, a když jsem se na ni tázavě díval, řekla lakonicky: "Je od toho ..." A tak se mně slovo o bolševismu vrátilo v té nejpodivnější podobě.

Ale tento zážitek má neobyčejně světlý kontrast. Je spojen s výkřikem: "Rusi jsou tady!" Vyběhli jsme ze sklepa před dům a tam stál drobný ruský voják s nohama do "o" a usmíval se na ten sběh kolem sebe. Nabízeli jsme mu jídlo, ale on chtěl jen vodu a zdůrazňoval, že musí hned dál; dělal nějakou přední hlídku. Mezitím přišla sousedka, paní Hirschová. Když před sebou viděla toho dobro-

myslného Rusa, dala se do hlasitého pláče a opakovala jen jedno slovo, jméno svého syna, který byl na frontě: "Gottfried, Gottfried, Gottfried!"

Gottfried. GOTT und FRIEDEN. To jméno ve válce ...!

Gottfried byl idol velké klukovské party na našem dolním konci vesnice. S mým stejně starším bratrancem to pro mne byla neuvěřitelně přitažlivá dvojice náčelníků. Pláč paní Hirschové jsem pochopil tak, že Gottfried^{dy} padl. Nepadl. Dodnes se se svým českým náčelnickým protějškem stýkají.

Ale co Rus? Rus chlácholil plačící a zoufalou Němku ("Mama, mama!") tak upřímně, že plakala ještě víc.

Pak jsme začali vytahovat vlajky: československou a sovětskou. Šila je maminka. Váhala, zda má našít i srp a kladivo, ač i tyto náležitosti připravila. Přemluvil jsem ji.

Byl jsem z té změti zážitků tak zjitřený, že jsem obcházel brouky na cestách a odvracel oči, když maminka zabíjela slepici. Bylo to daleko horší než to, co jsem poznal jako student nasazený v Technische Nothilfe. To jsem poznal smrt v její nejdrsnější podobě: z trosek po bombardování jsme zachraňovali položivé a pološílené lidi - stáli jsme nad mrtvými. Ale to vlastně patřilo b e z p r o s t ř e d n ě k válce. V tomhle případě šlo o propast lidské duše.

Zmínil jste se o své zjitřenosti na přelomu války a míru. Tomu snad rozumím. Ale dovolte potom jednu poněkud neuctivou otázku: Jak to, že Vás neodrazovalo komunistické učení o diktatuře proletariátu a o "plebejském" vyrovnání s buržoazií, apoteóza násilné revoluce?

Vlastní smysl klasické teze o úloze proletariátu a jeho diktatuře vůbec netkví v myšlence plebejského účtování s buržoazií. To je zcela odvozená věta. Sugestivní náboj měla po první světové válce. Jeho stopy najdeme například v Olbrachtových Obrazech z Ruska. Jistě ne proto, že by Ivan Olbracht našel zalíbení v třídní závisti a nenávisti. Navazoval na atmosféru hladových bouří a na bezprostřední proletářské citění vůbec. Po druhé světové válce se komunisté stali státotvornou stranou. To byla zcela nová situace. Na ni navazovala formule o zvláštní československé cestě k socialismu bez diktatury proletariátu a sovětů - o lidově demokratické cestě. Řeknete, že to byla

vějička pro důvěřivé a že přemnoží to věděli. Budiž. Nechci jim jejich pravdu brát. Ale pravda je i to, že pro nás - dejme tomu, že teď mluvím za poválečný komunistický potěr - to nebyla věc hrubě účelová. Jistěže jsme si i ve spádu událostí, jež jsme sledovali ve snaze co nejlépe porozumět "velkým dějinám", kladli nejednu otázku. Ale pozornost strhával především zápas politických stran a my jsme byli - straníci. Teprve poúnorový vývoj, vývoj zdaleka nikoli optimální, jak se zhruba před rokem vyjádřil jeden z mých mladších vrstevníků, tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík, začal klást otázky "naostro". A jistě jsem nebyl sám, kdo se ocitl v otázce takřkajíc permanentní. Málo jsme ovšem o sobě věděli. A je to přirozené, protože poměry byly stále nepřirozenější. A už úplně nepřirozené je, když ani po čtyřiceti letech neexistuje odpověď na otázku, proč vlastně poúnorový vývoj nebyl optimální.

Problém tedy sahá přehluboko.

Ano. Každý zasvěcenější marxista i antimarxista ví o výpadech Bedřicha Engelse proti malým slovanským národům; výjimku pro něho představovali revoluční Poláci. Našinci mají dodnes sklon považovat ty Engelsovy výroky za jakési mladické uřeknutí v revolučním roce 1848. I Lenin, který se zvláštním důrazem hájil právo malých národů na sebeurčení, obešel v polemice s polskými marxisty Engelsovo pochybení argumentem, že Engelsův odpor k malým slovanským národům byl logickým důsledkem revolučně demokratického konceptu evropského zápasu proti reakčnímu ruskému carismu a jeho "předsunutým slovanským hlídkám".

Jako Čech s marxisticko-německým ledvím to vidím jinak. Engels podřídil revolučně demokratickou perspektivu Evropy abstraktnímu schématu osvobození proletariátu. V dopise Bernsteinovi z února 1882, rok před Marxovou smrtí, píše: "Ať jsou balkánští Slované sebezajímavější, jakmile jejich touha po osvobození koliduje se zájmem proletariátu, vůbec mi na nich nezáleží!" A dále: "Osvobodí-li se evropský proletariát, osvobodí se i oni, ale do té doby nestrpíme, aby hatili plány bojujícího proletariátu!"

Engelsovi lze ovšem rozumět. Perspektiva osvobození dělnické třídy mu spadala vjedno s perspektivou všeobecného a úplného osvobození člověka: osvobodí-li se proletariát, osvobodí se i lidstvo. Z této přespríliš přímočaré perspektivy lidské svobody nazírá pak Engels Bernsteinovy sympatie k potlačeným slovanským národům.

Mimochodem: slovo "potlačeným" píše Engels v uvozovkách! A Bernsteinovi dobromyslně vysvětluje, že tyto jeho sympatie chápe, vždyť je měl taky, jako všichni, kdo ve čtyřicátých letech (minulého století) "prošli" liberalismem a radikalismem. Mít sympatie k malým slovanským národům byl přece příkaz demokratického cítění! Engels Bernsteinovi píše, že ho stálo mnoho času a studia, než se těchto sympatií jednou provždy zbavil ...

Engelse, Marxe, Lenina a všechny, kdož se tak či onak k nim hlásili, je ovšem třeba pochopit jako syny doby, v níž žili. A přirozeně se klade otázka, jak se jejich racionální dějinně politická analýza podílela na amputaci všeobecného lidského svědomí, jak problematizovala humanistické mravní cítění navazující na křesťanskou tradici, jak měnila příkaz demokratického cítění v nevhodnou skrupuli. O tom všem je možno ^{a může} diskutovat. Jisté přitom je, že ve složitých zápasech evropské demokracie několika posledních generací ^{m u s e l a} její významná část - a to nejen liberální buržoazie a radikální maloburžoazie, nýbrž i podstatné složky demokracie proletářské - na "vědecko-komunistický" projekt reagovat záporně. Pokusem o dobovou syntézu těchto různých kritických třídních postojů se taky vysvětlují Masarykovy snahy o národní program s evropským výhledem. Čteme-li dnes jeho první prezidentské poselství z prosince 1918, uvědomíme si, že tento Čech i Slovák - sám se považoval za Čechoslováka, a také jim byl - byl velký Evropan, který předjímal perspektivu samosprávně demokratické a sociálně spravedlivé společnosti.

Pro pochopení originality naší národní i evropské situace měl Tomáš G. Masaryk hlubší smysl než marxistická levice jeho časů. A bolševizace stav věcí na levici ještě zhoršovala. Teprve konfrontace s fašismem si vynutila jistou revizi komunistického levičáctví. O ní se opíral poválečný úspěch komunistů a o její polovičatost pak komunisté znovu zakopli. Myslím na jiného svého vrstevníka a přítele historika Jana Nováka, s nímž jsme objevovali nové a nové stránky vnitřního zápasu komunistické strany o pochopení univerzální hodnoty demokracie. Jan Novák často končil své meditace povzdechem, že nakonec vždy získali vrch ti, pro něž slova o demokracii byla jen věcí taktiky. Po osmašedesátém skončil jako řidič tramvaje ...

A tak bych mohl uzavřít s Engelsem: Vím, kolik nás to stálo času a studia, abychom se zbavili ostychu před svými učiteli, abychom se učili - i od nich! - navazovat na evropské demokratické dědictví hlouběji, než to činili a mohli činit oni, abychom se odnaučili vidět nevhodné skrupule tam, kde jde o samu podstatu a smysl bytí.

Říkáte, že Vás to stálo studium a čas. Jiní - myslím ty, kdo v únoru 1948 prohráli a stali se obětmi násilí - platili krutěji. Někdy i životem. Pokládáte je také za "své" postižené a mrtvé?

Ano, takovou účast na osudu postižených a mrtvých "z druhé strany barikády", jak se nepěkně říká, cítím. A myslím to v pravém slova smyslu politicky - nikoli jen pocitově, mravně, lidsky přirozeně. Nezapírám tedy a nepopírám identitu muže, který stál na jedné z obou stran uvedeně "barikády". Mnozí bývalí komunističtí intelektuálové si nemohou odpustit, že se s komunismem vůbec "zapletli". Jenže s komunismem se z dobrých důvodů - a nikoli jen pro nějaké pomínutí myslí - zapletla podstatná část národa: rozhodně velká většina dělníků, podstatná složka inteligence a nikoli zanedbatelná část středních vrstev, a to dokonce i na vesnici. V únoru 1948 nestáli proti sobě vítězný lid prahnoucí po sociální svobodě a reakční zaprodanci Západu, ale nestáli taky proti sobě zaprodanci Moskvy a ujařmovaný národ. To teď parafrázují v exilu žijícího filozofa Erazima Koháka, který chápe únorové dilema jako rozdělení národního společenství na dvě právoplatné části. Ale uznáme-li, že obě části národa byly jeho legitimními částmi - a jaké jiné stanovisko je lidské? - pak to znamená, že jejich pravdy byly stejně autentické a tím i předurčené k tomu, aby se dříve nebo později spojily v nové chápání národní identity. Kohákova úvaha je založena na velkém prožitku národní jednoty v roce 1968. Tato jednota byla rozbita v souladu s neblahou tradicí jako "nacionalistická" a její rozvrácení rozdělilo tentokrát i komunisty samé. Osudová poválečná roztržka se tak výrazně obměnila. Nejedna někdejší vítěz-komunista se ocitl v táboře poražených a nejedna z těch, kdož kdysi cítili s poraženými, se tak či onak připojil k táboru vítězů. Hledání identity v tomto originálně

pozměněném půdorysu národního politického života se chvílemi jeví jako nepochopitelná hádanka dějin. Je to specifický středoevropský prvek hledání lidské identity. A její hledání odpovídá tomu, že žijeme na přelomu věků.

To nezní špatně, ale přece jen trochu obecně. Kdy se vlastně ten "přelom věků" ohlásil Vám?

Nevím, zda se dá takováto otázka vůbec zodpovědět. Možná, že budu mluvit o něčem jiném, když zde navážu na velký rozhovor, který jsem měl na sklonku roku 1952 s přítelem Vladimírem Blažkem. Vrátil se ze Sovětského svazu. Ztroskotat tam na studiích pro nekázeň: jezdil si kam chtěl. Chodili jsme nočním a trochu deštivým Brnem a Vladimír dlouze vyprávěl: o Berijovi, o policejné byrokratických praktikách, o tom, jak mizí lidé a jak se lidé bojí. To všechno bylo ovšem světu známo. Alespoň na nějaký způsob. Jenže tady bylo důležité to, že svědectví požíval můj intimní druh, člověk se stejnou politickou genezí a se stejnou životní zkušeností: poznali jsme se už jako funkcionáři poválečné studentské samosprávy. Mezi námi tedy nehrálo žádnou roli to, že jeho tatínek byl před válkou významnou postavou komunistického hnutí a že byl za války popraven a že můj tatínek byl zbytkový statkář.

Čím déle jsme rozebírali temné stránky sovětské skutečnosti, tím bylo jasnější, že všechno, co slyším, se slévá s tím, co jsem slyšel dřív, například už za války od ukrajinských dělníků, o jejichž protibolševické argumenty se opíral tatínek; a co jsem na nějaký způsob prožíval i na vlastní kůži. Když jsem totiž po válce vstoupil do strany, byl jsem jakási sympatická rarita; nikdo se nad mým původem nepozastavoval; naopak jsem byl chválen. Po únoru 1948 se klima změnilo.

Začalo to v době roztržky s Titem (1948-1949) a zatčením a popravou Lászlo Rajka v Maďarsku (1949). Nastalo hledání "československého Rajka". Začátkem října 1950 byl nalezen: byl jím - brněnský stranický tajemník Ota Šling. Muž velmi mocný. Za tehdejšího zemského zřízení se o něm mluvilo jako o moravském markrabí. Tedy jakýsi malý diktátor. Postava velmi vhodná pro úlohu "zloducha", který se vetřel do vedoucí funkce. V zápatí se však "ukázalo", že Brno nebylo centrem spiknutí, že to byla přece jen Praha. Byl

zatčen i Slánský (listopad 1951), který prý chtěl - jako generální tajemník strany - odvrátit pozornost od vlastní záškodnické činnosti tím, že všechno "shodil" na jiné: na Šlinga, na Clementise, na Švermovou.

Když byl zatčen Šling, nebyl jsem v Brně, nýbrž v Praze, v kurzu pro učitele společenských věd. A tam jsem nepřišel z Brna, nýbrž z Karlových Varů, kde jsem dělal tajemníka Svazu mládeže. Do stranické školy mne prozíravě pro můj třídní původ "uklidil" karlovarský stranický tajemník Jindřich Homola; muž, jenž měl blízko k Švermové.

Byl jsem tedy jaksi stranou pozorností. V létě 1951 jsem byl sice na zasedání brněnského krajského výboru "odhalen" jako jeden ze dvou "kuláckých synků", kteří se vinou údajně netřídní Šlingovy politiky vetřeli do strany, ale žádné usnesení o věci ke mně nedorazilo. Dříve než mohla vyvrcholit kampaň proti "šlingovcům", byl zatčen Slánský a okrajové postavy brněnského dramatu upadly v zapomnění ...

To bylo tedy pozadí, na němž se odehrával klíčový rozhovor s Vladimírem Blažkem. Všechno to, co jsme spolu přetřásali, se slévalo v jednu velkou otázku, která od základu radikalizovala celé dosavadní tázání. Především jsem pochopil, že stojím před nepoměrně složitějším světem, než byl ten, který jsem prožíval na přelomu války a míru. Tak se tedy ohlašoval "přelom věků", který vyvolal v život zcela zvláštní provizorium naší epochy.

Co tedy s našimi dosavadními pravdami? Vladimírovi byla věc jasná: v Sovětském svazu se žádný socialismus nebuduje. Jeho přesvědčení, že všechno je na nějaký způsob jinak, jsem sdílel, ale to, co pro něj bylo jasné, byl pro mne komplikovaný problém. Zmohl jsem se vlastně na jednu jedinou odpověď: k cíli, který je vyjádřen pojmem socialismus, dospíváme jakousi obrovskou a neproniknutelnou o k l i k o u. Tušil jsem, že na této oklice se bude měnit i sama představa cíle, ale jak a v čem, to tonulo v mlhách.

Ale vkrátku zemřel Stalin, po něm hned Gottwald, za pouhé tři roky přednesl N.S. Chruščov svou velkou řeč o "kultu osobnosti" J.V. Stalina, a všechno začalo dostávat určitější obrysy. V plné síle k nám dolehla výzva propracovat se k demokratické původnosti dělnického hnutí.

Slovo oklika už napovídá odpověď, ale přece jen se zeptám:
V roce 1956 vystoupilo mnoho intelektuálů z komunistické strany.
Zejména v Polsku. Nepocítil jste pokušení udělat to taky?

Odpovím rovněž oklikou: zážitkem z roku 1969. A to nikoli jen proto, že jde o modelově podobnou situaci, ale protože poukazuje k nejblubším vrstvám rozdílů u v n i t ě poválečné generace mladých marxistů.

Bylo to několik týdnů po volbě Gustava Husáka generálním tajemníkem KSČ. Přišel jsem za Milanem Kunderou a ten mě přivítal skleslou poznámkou: Už toho mám dost, myslím, že budu d e z e r t o - v a t . - Ve mně hrklo. Krajský výbor strany, jehož jsem byl členem, vzdoroval novému "normalizačnímu" kursu houževnatěji než jiné, ale zběhů z reformní fronty přibývalo. A tak mně blesklo hlavou: Že by i Milan? Vzápětí se všechno vyjasnilo. Milan Kundera si kladl otázku jinak: Opouští-li komunistická strana politiku reformu, kterou nastoupila v lednu 1968, pak už v ní on věru nemá co dělat.

Tomu jsem ovšem rozuměl, ale pro mne zněla otázka přece jen jinak: Sekretariát ústředního výboru mně právě pozastavil členství ve straně. Bylo to rok poté, kdy bylo pozastaveno členství Antonínu Novotnému; tomu bylo ovšem v roce 1971 vráceno. Byl jsem jedním z prvních dvou postižených z dlouhé řady těch, kdož byli potom vylučováni ze strany; kromě mne to byl Váňka Šilhan, přezdívaný "malý Dubček", protože v srpnu 1968, v době Dubčekovy nepřítomnosti, úřadoval ve Vysočanech jako tajemník. A tak jsem ovšem zvažoval, jak se může vést starý zápas o demokratickou obnovu i ve zcela nových podmínkách. Ani ve snu mně nenapadlo, že bych mohl "dezertovat". A to na jakýkoliv způsob.

Nu a přesně tak to bylo i v roce 1956. Nemusel jsem odolávat žádnému pokušení, protože jsem nebyl pokoušen. Ale ani to vlastně neříkám zcela přesně. V roce 1956 se pro mne věci měly tak, že p r á v ě t e ě hovoří všechno pro to, abych ve straně byl.

V roce 1956 Vám ovšem členství ve straně nepozastavili. Ne-
provedl jste nic takového, zač byste si to vysloužil?

Jak se to vezme. Epizodu, která hrozila špatným koncem, jsem už měl za sebou. Na podzim roku 1953 jsem byl zvolen předsedou stra-

nické organizace na filozofické fakultě. Byl to důsledek prvního závazu "tání", které začalo po Stalinově smrti. Můj třídní původ už nebyl tak velký prohřešek.

Ve stranické funkci jsem se ale krok za krokem zaplétal do velkého konfliktu s obvodním výborem strany. Když se totiž začalo hovořit o potřebě překonat dogmatismus - takový požadavek byl oficiálně vytýčen - tak jsem to vzal vážně. A hledal jsem cesty, jak z obecného požadavku udělat praktickou politiku. Vyšší orgány však ze mne radost neměly. Spor s nimi se stupňoval po celou dlouhou řadu měsíců a vyvrcholil mým vystoupením na obvodní konferenci strany na jaře 1954. Svou kritikou postoje funkcionářů obvodního výboru k filozofické fakultě a k inteligenci vůbec jsem mezi delegáty způsobil velký rozruch. Starobrněnský sekretariát byl ovšem dokonale připraven. Moje argumenty znal a věděl, co ode mne může čekat. A tak začala palba proti mé "zlovolné" kritice přímo z řad delegátů; zúčastnili se jí i kolegové z jiných fakult. Delegáti, kteří mi zprvu tleskali, a nebylo jich málo, byli zaraženi. Ránu z milosti mně uštědřil delegát ústředního výboru ve své závěrečné řeči. Prohlásil, že kdybych nebyl tak mladý - táhlo mně sice na třicítku, ale vypadal jsem jako holobrádek, který ještě nemá dvacet - musel by chápat můj projev jako věc nadmíru povážlivou, ne-li nepřátelskou. Po konferenci se mnou obvodní výbor zavedl stranické řízení. Bylo vleklé. Měl jsem v zásobě pořád dost věcných argumentů, a odmítal jsem tedy udělat sebekritiku; a taky jsem ji neudělal. Všechno nakonec skončilo jakýmsi nemastným neslaným varováním; což byl úspěch.

Daleko nejdůležitější však bylo, že sympatizanti a fandové z okruhu mých stranických kolegů a přátel ztichli, jakmile šlo do tuhého. To jsem zažil už v roce 1951 v Karlových Varech. Oba nepříjemné zážitky ze zvratu nálad "lidu obecného" se spojily v jednu velkou - a v mnoha ohledech určující - zkušenost, že "zeď byrokratismu" se bude bourat dlouho a těžce, jak napsal jeden sovětský publicista, které otisklo počátkem tohoto roku dokonce i Rudé právo.

Musím vysvětlovat, proč jsem byl v roce 1956 spíše obezřetný, a proč jsem si tedy nevysloužil vyloučení ze strany? Cítil jsem ovšem velkou úlevu z toho všeho, co se kolem dělo. Z toho, že můj nejbližší soudruh sundával v naší společné pracovní na fakultě obraz Stalina, ale ...

Mluvíte o úlevě. Tomu lze rozumět vzhledem k Vaší osobní situaci. Ale poznání, že Stalin, který se rád dával nazývat Hospodářem, byl ve skutečnosti masový vrah, Vás přece muselo postavit před daleko obecnější otázkou!

Hovoříte o věci, která začíná být znovu aktuální. Valentin Falin v rozhovoru o novém modelu socialismu (v Rudém právu byl otištěn 5. srpna 1987) **pronesl větu, kterou už kdosi přede mnou ironizoval:** ^{Falin} ~~mluvil~~ o Stalinovi jako o člověku, jemuž byly vlastní protiklady vpravdě shakespearovského rozpětí. Ironik srovnával hekatomby obětí stalinské éry s "nicotnostmi" královražd. Obešel přitom Falinův pokus najít jakýsi racionální model, jímž by se dala vystihnout ~~p s y c h o l o g i e~~ osobnosti, kterou charakterizuje ~~zvůle~~ a bezpráví bez hranic. A to je legitimní pokus. Proti němu stojí jen hysterická emoce: ~~m a s o v ý~~ vrah. Ale dovídáme se z reakce tohoto typu něco o tom, jak přejít z jednoho myšlenkového světa do světa druhého, jak radikálně prohloubit obraz o předpokladech přechodu z jedné epochy do druhé? To, že můj nejbližší soudruh Jan Novák sundával v naší společné pracovně ze stěny Stalinův obraz, bylo sympatické gesto. Ale pro mne bylo mnohem povzbudivější to, že byla odsouzena poučka o zostřování třídního boje, které má údajně probíhat zároveň s rostoucími úspěchy výstavby socialismu, jakož i pochmurná teze o pronikání třídních nepřátel do strany. To se netýkalo už jen mne osobně. I když jsem měl i osobní důvody ~~kroutit~~ nad těmito poučkami hlavou. Hlavní bylo, že celá ~~generace~~ ^{komunistů} získala politickou jistotu, kterou už potom nemohlo nic otřást.

Opravdu celá generace?

Ano. Celá generace. Netýká se to jen našich čtyřicátníků v roce osmašedesát. Je stále zjevnější, že se to týká i dnešních padesátníků a šedesátníků v Sovětském svazu. Vůbec se nechci ve své generaci zhlížet. Po dlouhá léta mezi rokem 1956 a rokem 1968 jsem se lopotil jako aktivista krajského výboru v Brně. A leccos jsem za tu dobu zažil: a i svou generaci jsem poznal z jejího rubu. I pro některé velmi blízké vrstevníky jsem byl nepochopitelný blázen, který

bojuje "na ztracené vartě"; ne-li něco horšího. Po lednu 1968 se názory na tento typ aktivity změnilы takřka ze dne na den. Vzpomínám si na holandského pana velvyslance, který skládal na jaře osmašedesátého roku poklony tvůrcům Pražského jara, o němž mluvil jako o politickém zázraku. To bylo pro mne zhruba takové slovo, jako slovo o masovém vrahovi. Ano, proč ne. Ale ... probudilo ve mně ustaranou myšlenku, že někde je chyba. Ano, kde je chyba? To mne zajímalo v daném okamžiku. A podle toho jsem jednal.

Dávám za pravdu Václavovi Havlovi, když píše o "moci bezmocných": vím, jakou mocnou vzpruhou pro demokratický pohyb ve sféře moci je pravda ve své původnosti - pravda, kterou vyslovují bezmocní. Ale to není důvod pro to, abych se zřekl své identity, identity muže, který se lopotil s pravdou "ve sféře moci".

Takže trváte na tom, že cesta nastoupená po válce nebyla bludná.

Je to cesta především rozporná. Pokud chcete svou otázkou naznačit, že to byla cesta mravně a politicky zcela pochybná, musím připomenout to, co bylo řečeno výše: pochybuji o tom, že lze národ rozdělit na komunistické bludaře a na ty, kdo zůstali věrni právě demokratické víře. Začátkem sedmdesátých let proti mně vedla brněnská Rovnost kampaň jako proti pravičákovi zvláště těžkého kalibru. Skutečně proto, že jsem opustil pravou komunistickou víru a dal se na víru demokratickou?

Podívejme se na to střízlivěji:

Před několika ^{měsíci} jsem se stěhoval a přitom jsem třídil staré písemnosti. Narazil jsem na koncept svého příspěvku pro XIII.sjezd Komunistické strany Československa v roce 1966 a pobaveně jsem četl svému synovi a snaše jeho první odstavec: polemizoval jsem s názorem, že demokracie máme ažaž, abych zdůvodnil nutnost nově koncipovat úlohu a postavení strany ve společnosti. Na sjezd jsem sice byl delegován, ale slovo jsem nedostal. Připravený text však byl zaprotokolován, a je tedy k dispozici. Tenkrát koloval mezi členy předsednictva ústředního výboru. Byl jsem totiž velmi aktivním členem návrhové komise; a všech šest pozměňovacích návrhů, které jsem předložil v duchu toho, co jsem hlásal ve svém příspěvku, bylo přijato.

"Osmadesátý" už visel ve vzduchu a Jozef Lenárt - budiž řečeno k jeho cti - řídil jednání komise velmi tolerantně.

Ostatně: sjezd, o němž mluvím, je onen pozoruhodný sjezd, o němž se zmiňuje ještě pozoruhodnější Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Ale čtenář tohoto nejzávažnějšího stranického dokumentu sedmdesátých let se vůbec nedoví, jaká byla skutečná atmosféra na posledním "předkrizovém" sjezdu. Poslední den promluvil Ota Šik. Jeho vystoupení si víceméně vynutily delegace vlivných západních, později eurokomunistických stran. Šik mluvil o nové politické soustavě jako o předpokladu nové soustavy ekonomické. Sklidil obrovský potlesk. Tak se ukázalo, že velká většina delegátů stojí v opozici vůči vedení strany. Antonín Novotný přesto uzavřel sjezdové jednání příznačně bezobsažným prohlášením, že sjezd potvrdil správnost linie strany a její jednotu ...

V roce 1987 bychom mohli říci: Nic nového pod sluncem.

A mohli bychom přidat pěknou pointu. Posjezdový úvodník v Rudém právu tenkrát v roce 1966 napsal Jan Fojtík. Nebyl špatný. Když jsem jej četl, udivilo mě, že je několik řádků posekáno, aby nebyly čitelné. Tušil jsem, oč jde. Janu Fojtíkovi jsem zavolaal a on mně můj dohad potvrdil. Tehdejší šéfredaktor Rudého práva Oldřich Švestka se lekl toho, že Fojtík parafrázuje kacířství Oty Šika o potřebě nové politické soustavy, a už nebyl čas, aby se článek úplně přesázel. Oldřich Švestka už nežije. Jan Fojtík je však čelným ideologem strany dodnes.

Dnes se opět ví, že je nutno přestavět všechno. A že je nutno v demokratickém smyslu přetvořit i politický systém. Moc nahlas se to neříká. Ale to, že Leden byl nutný, že byla nutná obnova a demokratizace, demokratická obnova, se už nepopírá. Pravda, nesmí se to prý dít živelně, jako po lednu 1968. Ale proti tomu vlastně nemám námitky. Jde o to, aby to bylo. Aby fráze o jednotě slov a činů nebyla znamením toho, že se od činů utíká ...

Jestli Vám rozumím dobře, považujete polednový obrodný proces za chloubu našeho komunistického hnutí?

Chloubou našeho komunistického hnutí je Vysočanský sjezd - sjezd

delegátů mimořádného sjezdu, který odmítl intervenci armád zemí Varšavské smlouvy ve velkém, vpravdě státnickém stylu. Sešel se 22. srpna 1968, tedy den po vstupu vojsk.

Chloubou osmašedesátníků však nemůže být to, že všechno, co bylo s tímto sjezdem spojeno, všechno poznání a odhodlání, jež se promítlo v jednání tohoto sjezdu, bylo brzy rozprášeno na všechny světové strany; a to za jejich vydatné pomoci.

Prožíval jsem rok 1968 jako mladý muž na ulici, a proto bych teď měl radost z co nejkonkrétnějšího detailu, z takového "pohledu" na dějiny špehýrkou".

Představte si mou špehýrku jako průhled, jímž zachytíte reprezentativně osvětlený Španělský sál na Pražském hradě posledního srpnového večera roku osmašedesátého. Seděl jsem kdesi v zadní lavici a chmurně čekal, až začne jednat ústřední výbor zvolený v roce 1966, tedy nikoli ústřední výbor zvolený ve Vysočanech. Členem starého ústředního výboru jsem ovšem nebyl. Ale na jeho zasedání jsem byl přesto přizván s právem promluvit jako jeden z "Vysočanských". Osmdesát jich mělo být kooptováno do starého výboru.

Mne se kooptace netýkala. Ale to nebyl důvod, proč jsem nadcházející jednání očekával v pochmurném rozpoložení. Důvod tkvěl v tom, že za pět předcházejících dní se ve mně nastřádalo tolik nevole, že jsem nevěděl, jak s ní ven.

Začalo to v nejčasnějších ranních hodinách v úterý 27. srpna 1968. V noci z pondělka 26.8. na úterek se vrátilo Dubčekovo vedení z Moskvy. Zdeněk Mlynář, který k němu patřil, byl pověřen tím, aby zajel pro několik osob reprezentujících vysočanské "uskupení". Oficiální stranické vedení či jeho část s ním musela a chtěla jednat. A tak jsme jeli na Hrad. Seděl jsem v autě vedle šoféra, Zdeněk Mlynář za mnou. Sotva jsme se rozjeli, zeptal jsem se, aniž jsem násilně otočil hlavu dozadu: "Tak co?" Zdeněk věděl, nač se ptám. Když před třemi dny odlétal do Moskvy, mluvili jsme o tom, že československá strana může přistoupit na jakýkoliv kompromis, ale nesmí uznat Vysočanský sjezd za neplatný. A teď v autě odpověděl: "Budeš se zlobit, sjezd jsme prodali".

tuil Zní to cynicky, ale řekl to očividně nešťastný člověk, který neblaze osudový ráz toho, co se stalo.

Na Hradě jsme chvíli čekali. Vlastně jsem ani nevěděl na koho. Potom přišel Josef Smrkovský. Usedl jako naloměný. Když se pokusil promluvit, vydral se z něho jakýsi vzlyk. Jen s obtížemi přemáhal pohnutí; podobně jako Alexandr Dubček v rozhlasovém projevu předneseném o nějakých deset hodin později.

Hmatatelně jsem cítil, jak je Josef Smrkovský ponížen celou situací i rolí, která mu právě připadla. Ale mnoho soucitu jsem ze sebe nevykřesal. Byl jsem rozhněván. A tak ve mně začalo narůstat zarputilé odhodlání nemlčet, ať se děje, co se děje.

Příležitost přišla v sobotu 31. srpna. Večerní zasedání ústředního výboru zahájil Alexander Dubček projevem, jenž ujišťoval, že jeho vedení od polednové politiky neupustí. To bylo v pořádku. Jenže po Dubčekovi dostal slovo Josef Smrkovský, aby přečetl "moskevský protokol". To, co jsme slyšeli, nás vlastně nemělo překvapit. Ale dikce protokolu byla taková, že nám vyrazila přece jen dech.

Tento soubor závěrů z moskevských jednání probíhajících několik dní a končících 26. srpna 1968 vyzněl jako naprosté popření zásad polednové politiky; nepřímo
československé vedení zavazoval opustit jeho vlastní akční program z dubna 1968. František Kriegel, který protokol nepodepsal, nemluvil o něm jinak než jako o "moskevském diktátu". To bylo ovšem později - v době, kdy nás dohromady svedla společná nespokojenost nad stavem myslí, který v posrpnovém vedení převládal.

Při vlastním jednání na Hradě vyjádřil ten pocit Karel Kosík o přestávce lakonicky: "Údésné!"

Nejhorší přitom nebylo ani tak znění protokolu, i když to také bylo důležité. Nejhorší bylo to, že Dubčkův projev byl samozřejmě určen veřejnosti, kdežto moskevský protokol jí měl zůstat stejně samozřejmě utajen. V úterý 27. srpna ráno o něm ostatně nebyla řeč.

Po hlavních projevech jsem vystoupil na tribunu k řečnickému pulťíku jako jeden z prvních. Zřejmě nikoli jen proto, že jsem se tak brzy přihlásil. Bezpochyby to patřilo k režii. Zasedání bylo plánováno tak, aby bylo ukončeno co nejdříve. Proto taky začalo až večer a skončilo nedlouho po půlnoci.

Mluvil jsem krátce a spatra. Reagoval jsem bezprostředně na to, co už bylo řečeno v diskusi přede mnou. Zvláště jsem polemizoval s generálem Rytířem, který horoval pro "internacionální pomoc" a Dub-

čakovu vedení vyslovil nedůvěru. Rozvedl jsem ale jen to, co bylo beztak každému jasné: spojenecká vojska nepřišla v zájmu normalizace politického života v zemi - podmínkou skutečné normalizace je jejich odchod; neboť nenormální je jejich pobyt v zemi a celý plán, jenž za tím vězí. Na adresu početných stoupenců přízemního realismu jsem řekl, že realistická může být jen politika, která vychází plně vstříc vůli lidu, jeho zájmům a tužbám. Postupovat jinak je - nerealistické.

Neřekl jsem nic neočekávaného. N ě k d o na podobný způsob promluvit m u s e l. Nepochybuji taky o tom, že představitelé stranického vedení s tím plně počítali. A že byli připraveni. S velkým osobním nasazením reagoval prezident Ludvík Svoboda. Mluvil o neodpovědnosti jedněch a odpovědnosti druhých; o odpovědnosti, jíž si je vědom jako starý voják, který poznal válku a je si vědom "nedozírných následků" toho i onoho atakdale. Ťaškou mne obdařil i Zdeněk Mlynář. Nejvděčnějším objektem kritiky jsem se však stal pro Gustava Husáka: na mém vystoupení demonstroval zhoubnost praxe, která se nechá unášet "vlnou nacionalismu". Zadní řady, řady "vysočanských" delegátů tleskaly ^{mě} a vystoupením podobného rázu (vzpomínám na vystoupení Věňka Šilhana a Libuše Hrdinové). Ale projev Gustáva Husáka zapůsobil i na ně silným dojmem. Snad i proto, že se zdůrazněným nadhledem odmítl i stanovisko generála Rytíře. Nemluvě o tom, že jsem byl takříkajíc úplný ^{totalitář} / kdežto Gustáv Husák politická hvězda první velikosti.

Ve zprávě pro veřejnost se pak uvádělo, že "drtivá většina diskutujících" odmítla ty, kdo uváděli v pochybnost samy základy polednové politiky, to jest generála Rytíře a spol., i ty, kdo kritizují moskevská jednání, a vybízejí tak k dobrodružné a nezodpovědné politice, kdo přehlíží realitu, a ohrožují tak zájmy lidu i možnost jít dále cestou polednového vývoje ...

Svůj "konkrétní detail" bych tedy mohl pojmenovat "Jak jsem se stal politickým dobrodruhem".

Politický dobrodruh není moc přitažlivé označení.

O tom mne nemusíte přesvědčovat. Ale existuje několik modifikací pojmu politický dobrodruh, které ulamují jeho ostří. Snad nejběžnější je slovo politický romantik. Tím mne častovali i velmi

blízcí kamarádi. A někteří častují dodnes. Ale svou dnešní pozici chápu jako logické pokračování svého vystoupení na Hradě 31.srpna 1968; a tehdejší své vystoupení jako pokračování cesty, pro kterou jsem se rozhodoval na přelomu války a míru a kterou jsem začal nově reflektovat na počátku padesátých let.

Mám dobrý důvod na takto pojaté kontinuitě svého politického vývoje trvat. Zdeněk Mlynář je muž, jehož schopností si mimořádně vážím. A k jeho antiromantismu se vůbec nestavím přezíravě. Ale i on nakonec - v roce 1982 - psal o trapném divadle, které se odehrálo po podepsání moskevského protokolu. I on usoudil, že "Dubček a jeho skupina" uskutečnila nejobtížnější fázi takzvané normalizace a konsolidace, a tak pomohla zlomit odpor, který se ve společnosti zvedl proti intervenčním záměrům, pomohla zvrátit vývoj, který se zdál být zprvu nezvratný. A k tomu Zdeněk Mlynář dodává to, co už napadlo snad kdekoho: Ti, kdo si takto podřezali větev, na níž seděli, se potom sami stali obětmi čistky.

Jsem přesvědčen, že v š e c h n y strany zúčastněné na řešení srpnové krize mají vážný důvod, aby zkoumaly svá tehdejší stanoviska a přezkoumaly je ve světle zcela nové dějinně politické situace. A to znamená, že všichni se musíme dát cestou intelektuálních dobrodružství. Je to příkaz politické odpovědnosti a realismu. Strašák avanturismu osmašedesátníků je rekvizita k ničemu. Bez intelektuálních dobrodružství, která bourají bariéry starých dogmat, nebudeme mít žádnou novou politiku, žádnou otevřenost a demokratizaci.

A kdybychom se měli slovem o politickém dobrodružství v souvislosti s osmašedesátým rokem obírat věcně a bez předpojatosti, museli bychom se ptát: jak to, že ztroskotál plán pana velvyslance Červoněnka ustavit v Československu po příchodu intervenčních vojsk dělnicko-rolnickou vládu? Nebylo to snad právě proto, že to byl plán v pravém politickém smyslu dobrodružný?

A pak bychom se ovšem museli zeptat části tehdejšího stranického vedení: kdy dozraje doba, aby se "otevřely archívy"? Jedna proslulá věta z proslulého rozhovoru Vasil Biláka pro časopis Spiegel o takové době hovoří. Nejde však jen o archívy. Jde o hodnocení o p ě t živé události; a jde o jeho živé - vpravdě po-

litické - hodnocení. Vůbec přitom nevylučuji, že československé osobnosti, na něž se při ustavování dělnicko-rolnické vlády sázelo, by mohly k věci leccos konstruktivního říci.

Neboť-opakuji- kritická sebereflexe srpnové krize je věcí v š e c h zúčastněných stran. Všichni se na události roku 1968 díváme z vyššího stádia vývoje.

Domníváte se skutečně, že existovalo nějaké uspokojivé a přitom realistické východisko ze srpnové krize?

Jistěže. Nemluví samozřejmě o přímém branném odporu. Tímto směrem se odvádí pozornost od možností nenásilného odporu politického. Poukazuje na ně málo známý spis Vladimíra Horského (Praha - 1968). Na prvním místě se to týká možnosti svolání sjezdu českých komunistů. Tento plán navazoval na "Českou iniciativu" z května 1968. Svolat český sjezd bylo třeba bezpodmínečně a za každou cenu; a bez prodlení. Jen tak se dala postavit hráz konzervativně byrokratické strategie, která mířila ke zrušení platnosti voleb delegátů mimořádného sjezdu. Smysl této strategie byl prostý: zlomit páteř celému reformátorskému proudu ve straně. Svolání českého sjezdu by naproti tomu umožnilo zachovat mocensko-politickou strukturu reformního proudu ve straně. Na tomto základě byl pak možný čestný kompromis, který měl zřejmě na mysli A. Dubček, když mluvil o realizaci polednové politiky v zúženém prostoru. Jinými slovy: sjezd českých komunistů by byl vytvořil podmínky pro podstatně uspokojivější řešení hlubokého rozkolu ve varšavském spojeneckém svazku. To by bylo nesmírně povzbudilo všechny reformní síly v sovětském bloku - ba i v Sovětském svazu samém. Vytvořením byra pro české země vznikly naopak podmínky pro rozpoutání štvanic proti delegátům Vysočanskému sjezdu a proti celé takzvané "pravici" ve straně. Celý reformní proces skončil "masovým vyháněním pravičáků ze strany" (generál Rytíř).

Jenže svolání sjezdu přece bránil moskevský protokol.

To je velmi rozšířený omyl. Mluví o svolání sjezdu č e s k ý c h komunistů, jenž by ustavil českou územní stranickou organizaci. Neexistuje dodnes. Rozhodnutí o svolání českého sjezdu bylo přijato až po podepsání moskevského protokolu. Na srpnovém plénu

31. srpna 1968, tedy pět dnů po podepsání moskevského protokolu, byla ustavena komise pro přípravu a svolání tohoto sjezdu. Byla snad ustavena proto, aby sjezd svolán n e b y l ? Tak to ovšem často při ustavování různých komisí bývá.

A proč tedy nebyl?

Očividně proto, že ve vedení převládla vůle sjezd nekonat a nahradit jej nějakým šidítkem: stalo se jím byro pro české země.

31. srpna 1968, kdy se usnesení o českém sjezdu přijímalo, nebyl ještě tento proces zcela zralý. Soudím tak z toho, co vím od Josefa Špačka. Před lednem 1968 byl jihomoravským tajemníkem a dlouho jsem s ním dobře spolupracoval. Od ledna 1968 se stal členem předsednictva ÚV KSČ, 31. srpna 1968 dokonce i tajemníkem ÚV KSČ a navíc se stal předsedou komise pro přípravu a svolání českého sjezdu.

Zprvu předpokládal, že sjezd se konat bude. Počátek neblahého zvratu vidí v sovětsko-československých jednáních na nejvyšší úrovni na počátku října 1968. Pro toto jednání připravovali Dubčekovi podklady právě Špaček s Mlynářem a Štefanem Sádovským (jenž už nežije). Navazovali přitom na deklarované závěry srpnového pléna. V Moskvě dopadlo všechno jinak. Sovětská strana byla zřejmě dobře připravena na odmítnutí Dubčkovy pozice. A je téměř jisté, že s touto eventualitou počítali i Dubčekovi kolegové Svoboda, Husák i Černík, kteří Dubčka do Moskvy doprovázeli. Josef Smrkovský, který byl uznáván jako jeden z představitelů "velké čtyřky" (Dubček, Smrkovský, Svoboda, Černík) "polednových mužů", se jednání nezúčastnil. Zřejmě právě proto, že by byl za Dubčkovou koncepcí stál. To se nedalo říci o ostatních členech československé delegace. Gustáv Husák, který se ještě v srpnu na mimořádném sjezdu slovenské části strany za Dubčka postavil, vysvětloval později, že jeho změna v postoji vůči Dubčekovi byla vyvolána tím, co se dozvěděl na říjnovém jednání v Moskvě.

Dubček sám se už od srpnové krize bezpochyby dostal do situace člověka, který nemá plnou důvěru svých nejbližších spolupracovníků. V polovině září 1968 jsem četl kritický posudek jeho předpokládaného vystoupení v televizi. Byl podepsán Ludvíkem Svobodou. Ale je jasné, že text tohoto jakéhosi pětibodového memoranda nepsal prezident Svoboda sám; a že jeho autoři počítali s podporou dalších vlivných

postav. Základní myšlenka onoho memoranda byla vyjádřena tezí, podle níž je vystoupení málo sebekritické, že představuje pokus pokračovat v politice, která už vyvolala hlubokou nedůvěru spojenců a vedla ke katastrofě.

A Dubčekův postoj? Koncem září 1968 mně Libuše Hrdinová, členka předsednictva ÚV KSČ od srpna 1968, líčila rozhovor s Alexandrem Dubčekem. Říkala, že se v něm obměňoval jeden základní motiv: N e j s e m p ř e s v ě d ě n ! O čem vlastně Dubček nebyl přesvědčen? Zhruba v týchž dnech mluvil s Ludvíkem Svobodou jeho starý druh Josef Vydrář. Nedávno vzpomínal na to, jak ho prezident Svoboda přesvědčoval o tom, že Sověty měly dobré důvody k nám voj- ska vyslat. Ale nakonec dodal, že bychom byli situaci zvládli sa- mi. Jinými slovy: Svoboda byl v podstatě přesvědčen o tom, že si- tuace u nás byla skutečně "nenormální", a možná i o tom, že byla "kontrarevoluční". To bylo zřejmě to, o čem Dubček nebyl a nemohl být přesvědčen. Jistě sdílel názor, že nějaká pravicová hrozba existuje, a to ho bezpochyby znejšťovalo /zvláště když nebylo jasné to, co bychom mohli nazvat nebezpečím konzervativně byro- kratického zvratu/, ale jeho představa o povaze a intenzitě tohoto nebezpečí se š představou sovětské strany zásadně rozcházela.

Nicméně, zkušenost moskevského jednání uveďla do pohybu kritic- kou řetězovou reakci: Zdeněk Mlynář reagoval na vzniklou situaci tím, že odešel z funkce tajemníka ÚV KSČ; tak vznikla závažná me- zera. Josef Špaček dobrovolně-nedobrovolně souhlasil s ustavením stranického byra pro české země, jímž byl definitivně pohřben plán svolat sjezd českých komunistů, jakož i s tím, že v čele nového orgánu nebude on, nýbrž muž pro Moskvu přece jen důvěryhodnější - Lubomír Štrougal. Josef Smrkovský v listopadu, v době studentské stávky, vymluvil delegaci kladenských horníků akce, jimiž chtěli podpořit jeho otřesenou politickou pozici.

A tak bychom mohli neradostně pokračovat.

Problém tu ovšem není jen v chování toho či onoho jednotlivce, nýbrž v rozporné mentalitě celé vrstvy komunistů - reformátorů.

Co se tedy mělo dít?

Především se mělo realisticky vycházet z toho, že říjnové jed- nání s Leonidem Brežněvem a jeho druhy m u s í špatně dopadnout. Český sjezd měl být svolán p ř e d tímto jednáním. V srpnu se

ostavně slibovalo, že sjezd bude svolán neprodleně. Někteří přátelé kooptavání do ústředního výboru mne o tom přesvědčovali. V žádném případě nemuselo být a nemělo být svolání českého sjezdu vázáno na souhlas sovětské strany. Byla to vnitřní záležitost československé strany. A československá strana měla trvat na tom, že to je její záležitost nehledě na jakékoli vojenské hrozby. Neboť koneckonců žádná politická či vojensko-politická síla nemohla zabránit tomu, čemu intervence nedokázala zabránit 22. srpna 1968, kdy se sešli ve Vysočanech delegáti XIV. mimořádného sjezdu KSČ. Leonid Brežněv prý v jednání na začátku října v Moskvě prohlásil, že Dubčekova chyba je v tom, že chce, aby lidé měli stranu rádi. Dobrá komunistická politika prý však podle Brežněva záleží v tom, že si vynucuje respekt lidí. Dobrá: Českoslovenští představitelé se podle mne neměli snažit o to, aby je měli sovětsí soudruzi "rádi", nýbrž si měli svým jednáním vynutit - respekt. V konfliktu o demokratizaci a obnovu zbyrokratizovaných reálně socialistických struktur to jinak nešlo. Leonidu Brežněvovi a jeho druhům ještě v oné době zcela chyběl smysl pro problémy, které už tenkrát byly v Československu nanejvýš palčivé. Snad bychom zde ani nemuseli připomínat, že "teorii" demokratické přestavby vypracoval ústřední výbor KSSS až počátkem t o h o t o roku. A teprve zcela nedávno řekl Michail Gorbačov, že právě po tomto plénu se všechno změnilo a vyostřilo. Mohou být sebemenší pochybnosti o tom, že i po našem lednovém plénu v roce 1968, jež přijalo kurs na demokratizaci, se muselo všechno změnit a vyostřit? A to i ve vztahu ke spojencům? Ba právě ve vztahu k nim?

Čím si vysvětlujete selhání Dubčekovy skupiny?

Nerad bych odpovídal na způsob lidí, jimž je všechno a za všech okolností jasné. A taky se nechci chovat po způsobu frajtrů, kteří jsou generály až po bitvě. Jistý odstup mám už k pojmu "Dubčekova skupina". Ve Vysočanech dne 26. srpna 1968 večer, tedy zhruba v týchž hodinách, kdy se v Moskvě podepsal neblaze proslulý protokol, jsem se zeptal: A co budeme dělat, až se vrátí - dubčekovci? A byl jsem za to (pokarán ostře) Václavem Slavíkem. Tenkrát byl tajemníkem ÚV KSČ. Dodnes zůstal Dubčekovým blízkým přítelem a slouží mu to ke ctí. - Václav Slavík vycházel ovšem z toho, že dubčekovci jsme - všichni.

Proč ne? Jde o to, jak pojem vymezíme; jak vymezíme svou pozici. Ostatně: V listopadu 1968 mně Václav Slavík řekl, že má srpnová otázka byla namístě. Mám-li odpovídat na Vaši otázku poněkud objektivně, musím připomenout, že politika "mužů Ledna" se rodila v předlednových kabinetech. A nesla tudíž nevyhnutelně mateřská znaménka předlednové politiky. Nemohu zde líčit peripetie změn ve vedení komunistické strany od ledna 1968 do listopadu 1968; po lednové změně následovaly vážné změny v dubnu, potom ještě vážnější - a přitom veskrze pozitivní ! - v srpnu a potom vlastně změna nejvážnější, byť i nejméně nápadná, v listopadu; jenže ta poslední Dubčeka decentně odstavovala. Vznikl osmičlenný výkonný výbor předsednictva ústředního výboru (Dubček, Šmrkovský, Černík, Svoboda, Husák, Štrougal, Erban a Sádovský), v němž už byly první dvě symbolické postavy polednové politiky fakticky izolovány. Nemusím jistě říkat, kdo se ujal taktovky.

"Leden" byl sice obratem od kabinetní politiky, jak se tenkrát říkalo, k politice otevřenější, ale nebyl a nemohl být zrodem skutečně otevřené politiky neboli, jak bychom se dnes mohli vyjádřit, nebyl zrodem demokratické politiky s protibyrokratickým ostrím. Demokracie s protibyrokratickým hrotem se teprve začala formovat; a nevyhnutelně se formovala i ve sváru s liberálně byrokratickou, "reformně komunistickou" politikou, která se sice otvírala nové situaci, a v tom byla její síla, ale která byla zároveň neobyčejně zranitelná tím, že byla ještě mnohými nitkami svázána s takzvaným "byrokraticko-centralistickým" pojetím politiky.

Abych příliš mnoho nezabíhal. Zkusme si položit otázku: Mohli českoslovenští představitelé při moskevských jednáních v srpnu 1968 trvat na tom, že budou souhlasit jen s takovými závěry, které nebudou muset před svým lidem tajit? Že to, co podepíší, v každém případě zveřejní? Že podepíší jen to, co budou moci s dobrým svědomím předložit československé veřejnosti jako politiku, za níž plně stojí, za kterou ručí a o jejíž správnosti jsou přesvědčeni? Že nebudou předstupovat před své národy jako představitelé politiky vnucené?

Nebudu na tyto otázky odpovídat. Chci jen naznačit směr, jímž se musíme ubírat dnes. Pokud jde o Moskvu v srpnu 1968, pak je ovšem třeba vzít v úvahu, že tytéž otázky, které se vznášejí nad srpnovým jednáním, se vznášejí už nad březnovým jednáním v Drážďanech.

Zúčastnili se ho představitelé pěti intervenčních stran. Mluvil se zde poprvé o nebezpečí kontrarevoluce. Byl to zlověstný signál. Měl být důkladně rozebrán v celé straně. To se nestalo. Vytěžili z toho protivníci reformy. Srpnové jednání v Moskvě bylo tedy březnovým v Drážďanech jaksi předurčeno. Moskevský protokol se začal psát už tam ...

Chcete tím říci, že katastrofální důsledky srpnové krize byly předurčeny osudově?

Ani v nejmenším. Naopak. Chci zdůraznit, že intervence nebyla porážkou politiky demokratizace a obnovy. To lze vyčíst dokonce i z Poučení z krizového vývoje. Mocensko-politicky se to zrcadlilo v kooptaci osmdesáti "Vysočanských" do ústředního výboru a ve volbě nového předsednictva, v němž měli reformní komunisté, stejně jako v celém ústředním výboru, naprostou převahu. To lze dokázat analýzou diskuse na listopadovém plénu ústředního výboru. Ještě z ní je patrné, že v srpnu 1968 byli poraženi právě protivníci politiky demokratizace a obnovy. Oldřich Švestka dal zaprotokolovat příspěvek, v němž se Dubčkovu vedení vytýká, že nerozpracovalo rozhodně a důrazně novou generální linii - linii Akčního programu KSČ. V září 1969 už charakterizoval tezi, která hovořila o nové generální linii, jako pravičácký výmysl Josefa Špačka a Jaroslava Šabaty.

Hluboký paradox srpnové krize směrodatná složka reformně komunistické reprezentace nepochopila. Přísně vzato proto, že jí chyběl opravdový smysl pro skutečnost. Intervenci pochopila jako "konec" - jako katastrofu div ne totální, jako definitivní politický debakl, ba jako debakl životní. O tom si lze leccos přečíst v memoárové literatuře. A v literatuře samizdatové se stále ještě vina za nezdar reformy strká do bot především radikálům všeho druhu.

Pointa tohoto srpnového paradoxu je však smutná. Vyjádřil ji jeden z mých dobrých kamarádů několik týdnů po srpnovém plénu na Hradě. Přesvědčoval mne, že musíme mít odvahu přiznat si - porážku. To bylo přesně to, co si přál protivník. V logice tohoto postoje pak o mém vystoupení na Hradě řekl, že j e d n o u bude zapsáno do mramoru zlatým písmem. Ale n y n í ? Nyní je - nepraktické.

Na prvním a zároveň posledním zasedání vysočanského ústředního výboru dopoledne 27. srpna 1968 (bylo to v úterý) jsem mluvil o tom, že komunisté kdysi vehementně vytýkali Edvardu Benešovi, že kapituloval bez boje, a že v tomto punktu měli velkou podporu národa. Na tomto jejich postoji byl založen politický kapitál, který rozhodl o vyústění národně osvobozenického boje v jejich prospěch a na němž stál v nemalé míře i jejich úspěch v poválečném měření sil. Selžou-li v osmašedesátém, uvedou tím v pochybnost věrohodnost celé své dosavadní politiky. Pád, který bude následovat, bude hrozný a zásadní rozdíl mezi Hitlerem a Brežněvem jej nezmírní. Jiný můj velmi dobrý soudruh mně řekl, když jsem naposledy odcházel od řečnického pultíku: Milý Jaroslave, je to sice ušlechtilé, ale - nerealistické.

Docela nedávno jsem mluvil s velmi inteligentním mužem středních let, který nikdy nebyl v komunistické straně a o komunistech si myslí své, aniž ho lze považovat za antikomunistu. K mému překvapení si vybavil sentenci "Srpen není naše prohra". Tak zněl titulek rozhovoru, který jsem měl v dubnu 1969 v měsíčníku MY 69. Titulek navazoval na myšlenku, že srpen není prohrou reformátorů, kteří to mysleli s reformou krvavě vážně.

Ten velmi inteligentní muž středních let se mne velmi pochybovačně ptal, zda jsem to tenkrát vůbec mohl myslet vážně a jak jsem to vlastně myslel. A z celého rozhovoru bylo patrné, jak obtížně zdolává příznačnou bariéru předsudku, že srpnová intervence rozhodla o všem a bezezbytku. A pokud se mu vůbec podařilo ji jakžtakž zdolat, bylo to jen proto, že už v něm pracuje nová zkušenost - zkušenost gorbačovovské reformy.

Říkám-li tedy, že tím nejčernějším datem osmašedesátého roku nebyl 21. srpen, nýbrž poslední den onoho měsíce, tak ovšem vyhrocuji úmyslně. Napadám klíšé, podle něhož bylo "Pražské jaro" rozdrceno pásy sovětských tanků. To je ta méně důležitá část pravdy. Ta druhá, která se tím zamlčuje, je důležitější právě proto, že je zamlčována.

U osmašedesátého jsme se zdrželi tak dlouho, že se Vás musím zeptat: Dá se snad dnes začít tam, kde se na podzim 1968 tak nešťastně skončilo?

Jak se to vezme. Ptáte-li se na to, zda by měla být ustavena česká komunistická strana, pak odpovím, že samořejmě. Ale smysluplný krok to bude jen v tom případě, půjde-li o prvek cílevědomé a všeobecné demokratické reformy - neboli reformy, která uvede do pohybu celou společnost. O radikální reformě hospodářského a politického života nelze mluvit, není-li nesena nejširšími vrstvami celé společnosti.

Byl jste jeden z těch, kdo se pokoušel udržet společnost v pohybu i na začátku sedmdesátých let. Pro velkou většinu lidí to byl podnik dost beznadějný.

Právem. Na počátku sedmdesátých let už nebylo možno společnost udržet v pohybu. Přirozeným stavem společnosti se stala její relativní nehybnost - stagnace. Poslední velký a zoufalý projev lidové nevole byl potlačen v srpnu 1969. A zároveň s tím byly naplno zapnuty všechny mechanismy brzdící spontánní politickou aktivitu.

Ale právě proto nesmírně záleželo na tom, aby zůstala zachována vrstva lidí, která se věci demokratické obnovy nevzdá a která se nově zformuje tím, že ji bude rozvíjet dál jako věc živou: v nepřetržité konfrontaci s nově vznikající situací. Milan Hübl nedávno napsal, že kdo se chce vrátit do politiky, musí se umět podle toho chovat. Jeho formulace je mně zcela cizí. Nepotřebuji se vracet do politiky, protože jsem z ní neodešel. Otázka "návratu do politiky" se klade proto, že opět začíná skutečný pohyb/společenský. Ale právě proto je důležité vzít v úvahu zkušenost celého dosavadního zápasu o demokratickou obnovu - o zformování demokracie s protibyrokratickým zaměřením.

Milan Hübl může ovšem namítnout, že on mluví o návratu do politiky v určitém - řekněme "technickém" - smyslu: že má na mysli návrat do přímé "mocensko-politické hry"; že všeobecně vzato ani on nepřestal politicky pracovat, že jsme oba byli odsouzeni k šesti a půl letům vězení atakdále. Budiž. Ale tím není sprovocována ze světa otázka, co se čemu podřizuje: zda trváme na perspektivě všeobecné emancipace společnosti jako společnosti vpravdě občanské, nebo zda ^{do perspektivy} podrobujeme nárokům frakčního boje uvnitř komunistické strany, komunistického hnutí a zvláště pak nárokům mocensko-politického zápasu uvnitř "mocenských elit" zemí Varšavské smlouvy. Jinými

slovy: zda nevzdáváme perspektivu všeobecné občanské emancipace; a zda ji vlastně vůbec držíme, když jsme ji dost důsledně nedrželi v roce osmašedesátém. To, že jsme byli ve vězení, nikoho už dnes nepřesvědčí. Lidé mají svou zkušenost.

Zmínil jste se o potřebě stůj co stůj zformovat vrstvu lidí, kteří by se nevzdali snahy o demokratickou obnovu společnosti. Jak to vypadalo konkrétně?

V onu dobu se ještě poměrně čile pěstoval politický samizdat. Zpracovávaly se informace, dělaly politické rozborů, psaly komentáře. Na tom všem jsem se podílel. A přitom jsem intenzivně diskutoval s tak širokým okruhem zainteresovaných, jak to jen šlo. Neboť šlo právě o to, zformovat solidární těleso, které by si dokázalo neustále vyjasňovat své cíle - dlouhodobé i bezprostřední - jakož i prostředky, jimiž těch cílů míní dosahovat.

V listopadu roku 1970 se v Hlinsku na Vysočině sešla asi desítka vyloučených funkcionářů z Prahy a Brna. Nejsem si jist, zda tam byl někdo z nekomunistů, ale zdá se, že nikoli. Na základě toho, co jsem zde řekl a o čem se diskutovalo, jsem zpracoval jakýsi pamětní zápis, který Milan Hübl pokřtil na "Malý akční program"; a to se ujalo. Narážka na akční program z roku 1968 byla arciž smysluplná; na polednovou politiku jsme navazovali. Ale začátkem sedmdesátých let už šlo o takový ideově politický rámec opoziční aktivity, který by respektoval postoje, názory a stanoviska všech složek všeobecného úsilí o samosprávně demokratickou společnost. Pojem demokratická samospráva je Masarykův pojem z roku 1918; umožňuje převést na jednoho společného jmenovatele všechny tendence, proudy a směry, jimž jde o radikální demokracii se všemi jejími klasickými atributy a jimž přitom nejde o prostý návrat k parlamentní demokracii a kapitalismu.

V květnu 1971 jsme spolu s Alfrédem Černým, někdejší vedoucím tajemníkem KV KSČ, sepsali jakousi oponenturu proslulého Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ a text zaslali XIV. sjezdu KSČ (červen 1971). Text tohoto otevřeného dopisu jsme koncipovali jako stanovisko "strany budoucnosti", která hodnotí kriticky politiku oficiální "strany minulosti".

Vůbec si myslím, že aktivita období z let 1969-71 byla nezbytná, měla-li být všestranně zhodnocena celá dosavadní cesta, po níž

se dali umírnění i radikální reformátoři zbyrokratizované společnosti.

V listopadu 1971 jste byl zatčen ...

Ano. Ale přede mnou šly do vězení mé tři děti. A ty se tam ocitly s řadou dalších mladých lidí. Bylo to po letákové akci k volbám. Techniky se v ní angažovali především mladí lidé, a tak přišli první na řadu oni. To byl navýsost chytrý tah úřadů. Rodiny postižených a veřejnost vůbec reagovaly zle: terčem hněvu ovšem nebyly úřady, ale donkichotové mého ražení. Poslední zbytky velké solidarity, kterou žila společnost v letech 1968-1969, se rozplynuly jak jarní sníh. Postupně byly pozatykány další a další desítky osob, jež se angažovaly tak či onak nekonformně. Nejvíce v Brně. Plánoval se velký politický proces. Nakonec to skončilo jinak. Ale dosud angažované kruhy byly přece jen zastrašeny. Neangažovaným už to ovšem ani moc nedocházelo.

V letech 1969-1970 jsem komentoval nejružnější pesimistické poznámky o vývoji událostí poznámkou, že ještě nejsme na dně. A někdy jsem byl tázán: A kdy tedy na něm budeme? Seděl jsem v bohunickém "kameňu" a pomyslným tazatelům jsem v duchu odpovídal: Teď už zcela určitě!

A co ty letáky?

Ptáte se zřejmě tak, jako Ludvík Vaculík ve svém známém fejetonu o občanské odvaze, který - mimochodem - napsal těsně po mém druhém zatčení na podzim 1978; a který rozpoutal velkou známou při. Vaculík si položil otázku, co vlastně stojí "za zavřením". A ještě po sedmi letech se mu "ty letáky" vynořily z paměti jako školský příklad činu, jehož efekt neodpovídá nákladům. Vaculík tu ani tenkrát nepromluvil jen za sebe. Tak podivně se do paměti společnosti uložila epizoda, která uzavírala sice malou, ale nikoli bezvýznamnou kapitolu v našich novodobých dějinách. V předvolební výzvě z listopadu 1971 se totiž spojily všechny dosud aktivní kruhy občanského odporu proti normalizaci. Jejich protest neměl ani v nejmenším dobrodružný ráz. Doporučoval jedno jediné: hlasujte podle své^{ho} svědomí, nebo nehlasujte vůbec. Máte na to zákonné právo.

Věděli jsme, že náš hlas dolehne k nemnohým; a že ti, kdož na naši radu dají, budou představovat jen nepatrný zlomeček voličů. Ale to nebylo rozhodující. Vedlo nás přesvědčení, že se musíme i v tomto okamžiku ozvat, chceme-li vydat svědectví, že obnovení pořádku je koneckonců záležitost povýtce podmíněná a nikoli absolutní; a že "strana budoucnosti" je pevně odhodlána neprodat své prvozenství za mísu čočovice, mám-li zde připomenout oblíbené úsloví historika Jana Tesaře.

Vím, že už samo slovo "letáky" navozuje představu nicotnosti. Jenže kdyby byl býval náš čin - iniciativy se ujal Jiří Müller - věcí vskutku tak nicotnou, byly by jej úřady přešly mlčením. Ale protože pro ně byl jen onou pověstnou špičkou ledovce skrytého pod hladinou, použily proti nám celou řadu prostředků a úskoků, jež měly k dispozici.

O "straně budoucnosti" zde mluvím ve velmi širokém a neurčitém slova smyslu, byť jsem i leták podepsal jako "komunista v opozici". Uvedl jsem tento symbol do oběhu, protože slavnostní závazek komunistické strany demokratizovat společnost pro mne neztratil platnost. A v daném okamžiku to znamenalo pokřít se na utváření skutečně demokratického modelu chování občana. A s otevřeným hledím jsem hlásal zásadu, že komunisté mají povinnost promyslet zásadně svou úlohu činitele uvědoměle opozičního.

Byla to nepřímá polemika s pražskými přáteli kolem Milana Hübla, kteří krátce před tím vydali manifest jménem "Socialistického hnutí československých občanů". Neobsahoval sice nic podstatného, co bych neschvaloval, ale měl tu vadu, že s přílišnou samozřejmostí přebíral úlohu mluvčího všech opozičně orientovaných socialistů. A stíral tak specifickou odpovědnost komunistů za všechna, co se dosud ve jménu socialismu dělo.

Jak vidět, ani vyloučení komunistů nehladali snadno společný jazyk.

Řekl bych, že problém sahá hlouběji, než se obvykle předpokládá, když se operuje s pojmem "exkomunisté" nebo "reformní komunisté". Mám na to svou teorii, ale raději se uchýlím k jakési literární ilustraci. Když jsem se vrátil do civilu, upozornil mne kdosi s ostychem

na to, že Milan Kundera má ve své "Knize smíchu a zapomnění" nepříliš sympatickou postavu z generace modrých košil. Muže vědy a politiky, který se s jakousi exhibicionistickou tvrdošíjností snaží "udržet v pohybu" i po porážce *polednového* hnutí: nakonec si vykoleduje šest let vězení a navíc do neštěstí zatáhne svého mladického syna.

Když jsem později Kunderův román četl, tak jsem měl vskutku dojem, že inkriminovaná postava - Mirek z prvního oddílu knihy - se v něčem podstatném vyjadřuje tak, jak jsem se vyjadřoval v rozhovorech s autorem románu v době, kdy jsem ho ubezpečoval, že se budu chovat jako legitimní představitel toho všeho, oč jsme usilovali dosud; a že se ani v nejmenším nemíním nechat zatlačit do role člověka, který se vyžívá v ilegalistických pokoutnostech. O tom, že zbraně nesložím, ani nemusela být řeč; to se rozumělo samo sebou.

Kdybych měl o "Mirkovi" Milana Kunderu uvažovat jako o portrétu generace čtyřicátníků, která "dělala Leden", potřásl bych pochybovačně hlavou. Kdybych měl uvažovat o povážlivých mělčinách, které se rozprostírají i v naší generační duši, spokojil bych se s rozjímavým mlčením. A myslel bych přitom na jinou postavu. Na postavu muže jménem Passer z posledního oddílu Knihy ^{ma}muže, který "nádherně bušil do stolu" a pro nějž "víra v budoucnost" byla samozřejmostí.

Jsem s ním zajedno. Vyprávěč Kunderova románu o něm říká, že k sobě měli vždycky v e l i c e d a l e k o . Ale když už se zdály být rozdíly příliš velké, vysílali k sobě úsměvy tolerance, jimiž se ujišťovali, že jejich přátelství není ohroženo. To mne vybavuje Kunderovu větu, že vězení je nádherně osvětlené jeviště dějin. Když jsem vyhlížel svého dvacetiletého syna Jana z okna své cely, jak pochoduje po vězeňském dvoře, tak jsem to nádherné osvětlení nevnímal. Ale zcela určitě jsem nepochyboval o tom, že i naše osobní dějiny "mají budoucnost"; že se z vězeňské díry jednou vyškrábeme na světlo. Říká-li tedy Milanův /Kunderův/ hrdina /nebo autor sám/, že budoucnost vlastně neexistuje, že je jen lhostejnou prázdnotou, která nikoho nezajímá, že lidé chtějí být pány budoucností jen proto, aby mohli přepisovat a retušovat svou vlastní minulost, pak spontánně protestuji...

Rozdíly mezi někdejšími osmašedesátníky se dnes vskutku zdají být "příliš velké". Někdy si nejsem jist, zda je vůbec lze pře-

klenout úsměvy tolerance. Rozvinuly se a získaly natolik obecný smysl, že se mohou rozplynout jen ve velké společenské katarzi, v níž by se opět - tak jako koncem šedesátých let - probudila "velká a neskutečná, nevídaná a neslýchaná" (jak napsal básník a spisovatel Jan Vladislav) solidarita.

Ale kdoví. Když jsem se vrátil podruhé z Litoměřic (1980), vyprávěla mně dcera Hanička o vystoupení Milana Kundery na mou obranu v Le Mondu. Hanička doprovodila svou zprávu poznámkou: Měla jsem ale takový dojem, že jsi pro něj cosi jako "příliš věřící". Pokud mne paměť neklame, tak jsem Milanovi za jeho projev solidarity vlastně ani nepoděkoval. Nechtě tedy tuto reminiscenci považuje za úsměv tolerance, který k němu vysílá přítel z příliš v e l i k é d á l k y .

Nevězení se ovšem můžeme dívat i jako na prostor velmi špatně osvětlený. Nemýlím-li se, ^{chise} Ludvík Vaculík ve svém fejetonu o odvaze a statečnosti, že na uvězněné se rychle zapomíná: nedokazuje politik, který se dostal do vězení, že riskoval nepřipustně, když se připravil o možnost smysluplně politicky pracovat?

Když můj obhájce taktně poznamenal, že už minuly časy skutečných politických procesů, a výslovně se zmínil o Jiřím Dimitrovovi, tak mne vlastně přesvědčoval o něčem podobném. To bylo počátkem šedesátých let. V roce 1978 jsme mluvili s Petrem Pithartem o pojmu demokratické samosprávy a o samosprávně demokratické politické iniciativě, která by navázala na Chartu 77 a zároveň šla za její rámec, a tu padla věta, že za takovouto iniciativou by neměli stát především lidé, kteří byli ve vězení: veřejnost by zaujala ostražitý postoj. Mám pocit, že dnes už je leccos z tohoto postoje setřeno. Ale na celou věc bych se rád podíval takříkajíc zevnitř: z hlediska těch, kdož se ve vězení ocitli.

Strávil jsem na Borech krásné měsíce v jedné cele s Jaroslavem Mezníkem. Vydaly by na román. Mezník je muž, jehož nelze nemít rád. Je dojemně zamilován do středověkých dějin, a přesto je strhován aktuálním děním tak, že to vzbuzuje respekt a obdiv. Než ho zavřeli, chystal se uveřejnit jednu ze svých historiografických studií; [z

toho samozřejmě sešlo. A přesto jsme se bratrsky shodli na tom, že ty roky vězení jsou na nějaký způsob užitečné a kdoví, zda bychom je mohli strávit užitečněji. Oba jsme věděli, že "strana budoucnosti" se tříbí ve vleklé krizi. A že to nejhorší máme před sebou, ale že právě vězení odděluje od podružností politické každodennosti a vytváří zvláštní ohnisko solidarity.

Myslím-li na Chartu 77 jako na nejvýznamnější politický mezník v posrpnovém vývoji, často mně přicházejí na mysl dvě věci: že měla předchůdce, kteří ji "vyseděli" elementární prostor, a že měla dost síly, aby se v tomto prostoru zabydlela, protože se našli lidé, kteří se vězení nezalekli. S odstupem let vynikne, co znamenala léta, která strávili ve vězení Battěk, Uhl, Havel, Benda, Dienstbier a mnozí další.

Domníváte se, že téma, kterého jste se nyní dotkl, je stále ještě aktuální?

Jistěže: Když se nedávno Tomáš Hradílek a Rudolf Bereza s transparentem, který vyzýval jménem Charty 77 k občanské kuráži, postavili čelem k olomouckému prvomájovému průvodu, byli vnitřně připraveni jít i do vězení. To je nesmírně závažné.

Když jsem se z vězení v roce 1976 vrátil, stál jsem před vyřčenými i nevyřčenými pochybnostmi nad smyslem "ztracených let". A tenkrát jsem odkazoval na výrok, který jsem vyčetl ve vzpomínkách S.K. Neumanna na dobu strávenou - na Borech: S českou politikou by to bylo mnohem lepší, kdyby se její reprezentanti méně báli vězení ...

Neumannovy vzpomínky dýchají idylou c.k. rakousko-uherského vězení. Byla to doba, která ještě znala status politického vězně. Neumannův podiv nad tím, že i politikové s dobrou reputací se kazí jen proto, že se příliš bojí, má tedy dobře srozumitelný dobový kolorit.

Ale řekl bych, že právě proto zasluhuje pozornost. Neumann se ve svých vzpomínkách obrací k událostem z konce minulého století - k procesu s Omladinou. Potom přišla první světová válka. A po ní hitlerovská okupace. A po ní takzvaná léta padesátá a po nich opět léta sedmdesátá. V celém tomto procesu nesmírně vzrostla neblahá

úloha a váha politické policie. V sedmdesátých letech jsem byl neačtetněkrát konfrontován s polohysterickými reakcemi, které provázely byť i jen stín nebezpečí, že občan se ocitne v úřadovně orgánů Státní bezpečnosti. I velmi vážná hrozba vězení, často spíše hrozba pomyslná, že ten či onen čin by mohl být kvalifikován jako "protistátní", ač takový vůbec nebyl, odrazovala i velmi slušné lidi. Dědictvím zbyrokratizovaných reálně socialistických struktur je často podvědomá, v každém případě značně iracionální hrůza z "estébé" - z všudy přítomné a všemocné tajné policie. Budiž řečeno k hanbě socialistického režimu, že jeho politická policie kořistila z hrůz, které seděly lidem v kostech ještě z dob krutého a hromadného teroru gestapa, jež až do kořene vyvrátilo všechny dochované představy o "ramenu zákona" z časů liberální monarchie a demokracie.

Sedmdesátá léta nebyla ovšem totožná s léty padesátými. Ale padesátá létapsychologicky doznívala v sedmdesátých a sedmdesátá léta doznívají i v době současné. I když se situace nepřetržitě mění v neprospěch útočně represivních typů důstojníků politické policie, nezmizely jejich takřkajíc "soukromé" hrozby na adresu nezávisle smýšlejících občanů. Není to ostatně tak dávno, kdy leckdo z důstojníků politické policie jednal způsobem, pro nějž by měl být pohnán před vojenského prokurátora...

Charta 77 chápe sebe samu jako iniciativu motivovanou mravně, a ne politicky v navyklém smyslu slova. Podílíte se na aktivitě Charty 77 jako praktický politik. Jak se přitom cítíte?

Docela dobře. Nepovažuji se totiž za politika v "navyklém slova smyslu". Co tím chci říci? Mravnost pro mne nestojí jaksi vně politiky, ale je jejím vnitřním rozměrem. O tom už vlastně byla řeč v roce 1969. Z duše mně proto mluví Radim Palouš, když píše, že Charta 77 není politickou skupinou nebo frakcí, ale pokusem o nový typ politiky, tj. pokusem o takový typ politiky, která chce být vyjádřením "všeobecnosti lidského svědomí" obracejícího se k celku světa. Paloušova formulace je přitažlivá nikoli proto, že prostě navazuje na pojetí politiky jako projevu "starostlivosti o POLIS" (obec), ale proto, že sám pokus o nový typ politiky, která by se povznášela nad partikulární zájmy, chápe jako znamení doby. Podle Pa-

louše žijeme v bytostném provizoriu: přecházíme od jednoho věku, "eurověku", který zmírání na svou partikularitu, k jinému věku, "světověku", který obnovuje "takřka zapomenutou" starostlivost o obec - o celek světa: o lidstvo i přírodu, anebo vzniká obnovováním této starostlivosti.

Palouš ovšem navazuje na Patočku. A obdobné motivy s různými důrazy bychom našli u Battěky, Havla, Hejdránka a dalších. Pro politiku "v navyklém slova smyslu" je tato "nová ideová orientace", kterou tak nazval Jan Patočka a kterou do našeho veřejného života vnesla Charta 77, věcí nepříjemně odtažitou.

Ale i to má svůj dobrý smysl. Hlásat primát všeobecnosti, všeobecných zájmů a všeobecnosti lidského svědomí nad nejrůznějšími zájmy partikulárními je obecně vzato správné. Ale svět extrémně zjednodušíme, nepochopíme-li, že pojem "partikularita" na rozdíl od "univerzalita" je sám o sobě abstraktní; že se za ním skrývá neuvěřitelná rozmanitost živých zájmů, které hýbají lidmi: počínaje zájmy jednotlivců a skupin či vrstev lidí až po zájmy velkých tříd, národů a států, mezinárodních uskupení a vojensko-politických bloků. Do této rozmanitosti dějinně politické situace, kterou žijeme, lze proniknout jen za předpokladu, že pochopíme svět jako celek, v němž je každá "partikularita" situována zcela určitým způsobem; nekladou se prostě "vedle sebe", neleží vedle sebe jako housky na krámkách; tvoří smysluplnou strukturu.

Nu a praktický politik se pohybuje uvnitř této struktury. Nestojí vně. Může být a je strháván k té či oné "partikularitě", ale je to pořád lepší, než když se na politické hemžení dívá s povzneseností člověka, jenž je motivován "mravně" a s politikou "v navyklém slova smyslu" nechce mít nic společného. Tento politický snobismus je ostatně rovněž partikularitou svého druhu. A k přízemnímu politikaření nemusí mít vůbec moc daleko.

Hlásíte se k tradicím dělnického hnutí. Znamená to, že na půdě Charty 77 vědomě zaujímáte pozici jisté "partikularity" neboli koneckonců pozici v jakémisi smyslu stranickou?

Ano. Ale to vůbec neznamená, že jsem "na jedné straně" chartista a "na druhé straně" praktický politik. A už vůbec to neznamená, že jsem n a p ř e d "praktický politik" a teprve p o t o m chartista. Znovu a znovu slyším, že věci Charty 77 jsou "pouze" (?) lidská práva;

a že programová politika je něco jiného; že tu dělají lidé, kteří mají nějaký "skutečně" politický program.

Mám jiné krédo: jsem chartista a především chartista. Proto jsem taky prohlásil, že nejsem reformní komunista, tj. že nejsem komunista, který má tendenci klást svoje "stranictví" politicky výše, než "nepolitické" principy - principy obrany občanských a politických práv všech občanů.

K tomuto prohlášení mne vedl spor o osudy Charty 77 v létě 1977. Rozvinul jsem tenkrát spolu s několika přáteli diskusi na téma "Co s Chartou?". Proti mému návrhu rozvíjet Chartu 77 jako trvalé nezávislé občanské hnutí, jako permanentní demokratickou iniciativu, která se nebude vyhýbat žádné životně důležité otázce - a tedy ani žádné politické otázce - vystoupili tenkrát někteří reformně komunističtí soudruzi. Spíše soukromě než veřejně operovali argumentem, že Charta 77 by měla usnout spánkem spravedlivých nebo by se měla omezit na "krytí týlu" politické aktivity reformních komunistů, kteří představují jedinou reálnou politickou alternativu moci.

Tak se utvářelo moje pojetí chartismu.

Přirozeně, že je nikomu nevnučuji.

Ale také je neskrývám.

Jsem chartista, který je přesvědčen, že téma lidských práv je základní politické téma, a nikoli něco, co je "pouze".

Jsem proto chartista, který je přesvědčen, že osou zápasu o lidská práva v našich podmínkách je úsilí o obnovu občanských práv a demokratických politických svobod;

že toto úsilí je třeba rozvíjet jako úsilí o obnovu politické demokracie se všemi jejími klasickými atributy;

že vybojovat politickou demokracii lze jen v zápase s byrokratickými tlaky všeho druhu;

že cílem demokratů s protibyrokratickou orientací, cílem antibyrokratické demokracie je společnost, která si podřizuje jakoukoli - tedy i "dobrou", nutnou a prospěšnou - byrokracii a překonává její neblahé sklony; především sklon vymkat se veřejné kontrole;

že protibyrokratická demokracie bude úspěšnou svobodnou společností jen v tom případě, pochopí-li ekonomicko-politickou různorodost, pluralitu jako přednost, která je hnací silou jejího rozvoje;

že mírou pokroku na cestě k protibyrokratické demokracii je stu-

peň samosprávy, k níž se společnost propracovává cestou rozvoje demokratické politické kultury;

že pro samosprávnou demokracii platí, že je vskutku vládou do slova všeho lidu, tedy společností, v níž neexistuje diskriminace žádného občana, že je vládou lidu, jenž nad sebou neuznává jinou moc než moc vlastního sjednocení;

že strana, která se hlásí k tradicím dělnického hnutí, a tedy i komunistická strana, musí být jako kterákoli jiná politická strana plně podřízena kontrole společnosti a že to opět předpokládá, že rozvine demokratismus svého vnitřního života tak, aby si plně a bezvýhradně pořídila všechny své profesionálně politické "aparát-nické" složky; že jen tak se z privilegovaného politického útvaru, který se dělnictvu a pracujícím zcela odcizil, stane demokratickou stranou pracujících v tom nejlepším slova smyslu.

Odpovídá vývoj Charty 77 Vaším představám o tom, co nazýváte chartismem?

Ani kladná, ani záporná odpověď nejsou s to vyjádřit složitost situace. Charta 77 prošla četnými diskusemi a spory. To patří k věci. K věci patří i to, že její společenství z nich nakonec vyšlo posíleno. Ve velkém množství dokumentů zaujala stanovisko k mnoha otázkám československého společenského života. Jako přirozená a uvědomělá složka evropské demokracie rozvinula úctyhodnou aktivitu v duchu zásady, že svoboda a mír jsou hodnoty neoddelitelné. "Slovem k spoluobčanům" naznačila potřebu i možnost širokého spojení všech občanů a složek našeho politického a veřejného života, jímž jde o to, dovést věc demokratické obnovy společnosti až do konce.

Neboť události se znovu dostávají do pohybu a vrší se otázky, které volají po odpovědi. Před deseti lety jsme se zamýšleli nad otázkou zcela elementární: Co vůbec s Chartou 77. Vznikla z toho velká rozprava o budoucích osudech právě vznikajícího společenství občanů, kteří se rozhodli jít se svou kůží na trh. Nyní se schyluje k novým velkým rozpravám. (Naznačuje to Petr Uhl svou kritikou srpnového dokumentu Charty 77 o " národním usmíření"). Úkoly, které je nutno řešit dnes, jsou ovšem nepoměrně složitější a náročnější. Vyžadují rozvíjet p o l i t i c k á fóra, která by dosavadní chartovní rámec přesáhla. Už jsem naznačil, jaké názory na nich budu hájit.

Vaše poslední věta nás vede k ještě jedné otázce:

Ohlédneme-li se zpátky po české politické scéně - kteří politikové jsou Vám blízcí? Bez ohledu na jejich program a příslušnost k určité politické straně.

Myslím na tři postavy. Každá je mně blízká jinak. Nevím proto, kterou začít. Ale začít musím, a tak uvedu Masaryka a hned potom Šmerala. Jsou to pro mne dvě ústřední postavy našich novodobých dějin symbolizují dohasínající, kdysi velmi zdůvodněnou "dvojdmost" naší národní duše - českého politického myšlení, myšlení zpola masarykovského a zpola marxistického. Ale protože svůj úkol chápu jako nepřetržité usilování o překonání tohoto rozdělení, vystupuje přede mnou neodbytně postava veřejnosti neznámá, můj dlouholetý velký, dobromyslný a sarkastický oponent, můj vlastní otec. Jako bytostný konzervativce nadevše miloval Winstona Churchilla a Konráda Adenauera, - Ronald Regan mu už zůstal cizí -, ale přitom dokázal tolerantně naslouchat jakékoli straně.

I Vám?

I mně. Ale až po letech velkého a hořkého rozdělení, na němž jsem ovšem měl svůj podíl. Tatínek - jak říkával - nenáviděl "utopii" a myslel přitom samozřejmě na komunismus. Ale stále častěji to zdůrazňoval proto, aby vzápětí dodal, že něco jiného je socialismus, a k tomu obvykle zasmušile doplnil, že sedláky zahubila jejich vlastní chamtivost. Myšlenku družstevnictví zcela jednoznačně uznával. Navazoval na zkušenost družstev prvorepublikánských. Ostatně už v roce 1951 do družstva vstoupil, ale byl z něho opět vyloučen, protože - jak se tenkrát hlásalo - "kulak do družstva nepatří". Koncem jara 1956 jsme se setkali u sestry a já mu položil otázku: Tak čo? - Dlouho, dlouho se na mne díval klidně. Bylo mu sedmapadesát, tedy o tři roky méně, než je dnes mně, a měl ještě jasně modré oči. A potom se usmál a řekl: Půjdu do družstva! - Bylo to krátce po XX. sjezdu KSSS. Dogma, že kulak do družstva nepatří, už sice padlo, ale ani potom nebyl jeho vstup automatickou záležitostí. Když už potom v družstvu pracoval, a pracoval dobře, stejně jako maminka a bratr, divili se mnozí, proč tam vlastně dávno nebyli. Zklamání však byli jeho političtí přátelé. "I generál padne," řekl jeden z nich ...

Vaše setkání po letech nebylo tedy návratem ztraceného syna?

To by byl věru velice kýčovitý obrázek.

Pominu teď to, že jsme se zdaleka nesetkali poprvé. Vzpomínám si na velkou rozpravu o volbách v roce 1954. Těm, kdo si oblíbili představu o padesátých letech jako o době politicky zcela mrtvé, se bude zdát podivné, že tyto první poúnorové volby vnesly do našeho společenského života nemalý rozruch. A otec se tenkrát velmi angažoval, aby se do národního výboru nedostala soudružka tajemnice, kterou právem považoval za svou nesmiřitelnou odpůrkyni. Svůj záměr prosadil. A už tenkrát jsem soudil, že právem.

Daleko nejpodstatnější je však to, že jsem se nikdy nevrátil jako syn, který "ve světě" ztroskotal. Tak se to mohlo tatínkovi jevit - a trochu se i jevilo - až když jsem z "komunistické politiky" vypadl. Tedy až koncem šedesátých let. Vězení v sedmdesátých letech chápal už jako úděl člověka, kterému v politice skutečně o něco jde. Byl jsem pro něj nikoli ztraceným synem, který se vrátil, nýbrž j e h o synem. A to nikoliv jen v úzce pokrevním slova smyslu.

A čím Vám tedy tatínek v p o l i t i c e byl?

V rozhovorech s ním jsem se učil vidět svět takový, jaký je. Tatínek s přehledem a systematicky komentoval všechny významnější politické události a spolehlivě určoval, co je a co není důležité. Jeho schopnost myslet v širokých dějinných souvislostech byla obdivuhodná, miloval historii a historickou beletrii. V polemikách byl sympaticky dotěrný a vždy rovnocenný partner. Občas přitom připomínal, že má jen německou měšťanku. A politizoval s vášní. A s jakou! Vždyť tobylo i jeho slovo: s oblibou mluvil o politice jako o pytlácké vášni. Pointa jeho příměru záležela v tom, že "pravé pytlák" nestřílí pro obživu; to by bylo pod jeho úroveň. Byl jsem pro něho cosi jako ryzí pytlák.

V rodině se traduje jeho výrok z posledních let života: Už mě nic netěší, jen ta politika! - Na hokej a fotbal se nikdy nedíval, ale vídeňské zprávy poslouchal několikrát denně. O předposledních západoněmeckých volbách v roce 1983 poslouchal první volební výsledky - "Hochrechnungen" - a hned po úvodních sděleních

vyhrkl: "Tos iz a adruč!" "Das ist ein Erdrutsch!" Myslel tím posun doprava. V tom zasáhla maminka. Tatínek byl totiž ke konci života silně nahluchlý, a tak tranzistor řval naplno a maminka tatínka kárala - kolikrát už v životě! - že si s tou politikou nedá pokoj, když tam ležím s vysokou horečkou. Ležel jsem v téže světnici. Tatínek odpověděl rozmrzele, že se na tuhle chvíli těšil celý týden.

To bylo první březnovou nedělí v třiaosmdesátém. V noci pak dostal horečku i on. Od toho okamžiku už žádné zprávy neposlouchal. Příští nedělí ráno zemřel: měl čtyřiaosmdesát let.

A teď o Šmeralovi a Masarykovi.

Masaryka беру tak trochu jako krajana. Nejen proto, že je Moravan. Šmeral je ostatně taky z Moravy. Masarykovi rodiče žili dokonce "krátkou dobu ve vesnici, která sousedí s Dolenicemi - v Suchohrdlí. Socherl - říká Masaryk. Moravanství ovšem není to nejpodstatnější. Na Masarykovi mně neobyčejně imponovalo to, že se jako vysokoškolský profesor vrhal do pútek velmi neakademických. A jak zápasil s českou politikou, která neviděla za "pražský provinciální obzůrek", řečeno s Mahenem. Jan Patočka napsal vynikající studii o Masarykově účasti v Hilsnerově obhajobě. Vystupuje z ní profil muže, který ví, co chce, a umí jít proti proudu; muže, který pochopil, že v politice není nikdy nic rozhodnuto předem, a že tedy může ztroskotat, ale nehledě na to si uchovává pevnou víru, že události mu dříve nebo později vyjdou vstříc. A to je pro mne Masaryk, který na počátku prvé světové války odešel do exilu.

Kterou stránkou své politické osobnosti spadá do Vašeho politického trojhvězdí Šmeral?

Na počátku první světové války vyhledal Šmerala Beneš a nabídl mu spolupráci. Šmeral projekt národní revoluce odmítl. Není těžké rozpoznat, jaké se přitom uplatnily motivy, postoje a tradice; je to na dlani. Šmeral byl muž, který usiloval o původní české socialistické myšlení. Vymaňoval tak českou politiku ze sítě buržoazně provinciálních sklonů a úzce nacionálních zájmů.

Ale to neznamená, že v nich drábkem neuvíz. Jeho "prorakouská" politika byla sice motivována takřikajíc "antinacionalisticky", ale některé její podstatné rysy byly spíše národně oportunní než revolučně internacionalistické. A to teď nemyslím jenna jeho korektní vztah k Františkovi hraběti Thunovi, jenž stál v čele politické správy v Čechách v době Masarykova odchodu do exilu a jenž se vzpíral velkoňemeckým tlakům z Vídně. Celý tento vztah ostatně Šmeral po válce těžce odstonal.

Nemusel už hájit svou politiku loajality vůči Rakousku, ta ztroskotala zjevně v roce 1917; musel svést těžký zápas o svou mravní a lidskou integritu: upadl do ošklivého podezření, že měl za války jakýsi podíl na zatčení Alice Masarykové a Hany Benešové rakouskou politickou policií. I jeho další životní dráhu vroubí velké a poučné prohry. Jako zakladatelská osobnost "českého bolševismu" narážel Šmeral na dogmaticko-sektářské tlaky v komunistické straně a v komunistické internacionále tak dlouho, až byl odsunut na vedlejší kolej. Ale snad právě proto lze říci, že to lepší v generaci vůdců, kteří přišli po něm, od Klementa Gottwalda, Jana Švermy a Antonína Zápotockého až po Alexandra Dubčeka a Josefa Smrkovského, stálo na jeho ramenou. Nekonvenčního Šmerala vidím na počátku veliké evoluce, která se po československé zkušenosti z konce šedesátých let manifestovala jako eurokomunismus a která, jak patrně z aktuálního vývoje, ještě nedospěla ke svému konci. A to, že se dnešní kritikové Masarykovy orientace na rozbití Rakouska a stoupenci evropské jednoty, nekonzervativce nevýmaje, dovolávají Šmerala, vypovídá o něčem velice pozoruhodném ...

Téma jednoty Evropanů přichází opět do módy. S nástupem Michaila Gorbačova se stále častěji mluví o společném evropském domě. Jak to vidíte Vy?

Masarykova československá samosprávná demokratická perspektiva byla založena na přesvědčení, že naše národní a státní samostatnost může být zajištěna jen v demokratické Evropě. Masarykova vize demokratické Evropy byla však optimisticky přímočará; ostatně podobně jako vize světové proletářské revoluce jeho levicových odpůrců. První světovou válku a její důsledky chápal Masaryk jako

"světovou revoluci", která v podstatě rozhodla o vítězství demokracie nad "theokracií" neboli nad monarchiemi a panovníky "z Boží milosti". Na Patočkovu kritiku této koncepce navázal svého času Jiří Němec v polemice s Ladislavem Hejránkem, když položil důraz na to, že centrálním problémem našeho století není zápas demokracie s teokracií, nýbrž narůstání a upevňování totalitarismu. To už je ovšem perspektiva - bez perspektivy?

Je třeba zřetelně odlišit, co skutečně vzalo za své a co obstálo; u nás i jinde za své vzaly dobové programy odpovídající relativně nezralém stupni vývoje evropské demokracie. Samosprávně demokratická politika, která má dost vnitřní síly na to, aby myslela evropsky, zůstala. U nás se před dvěma lety vynořila v podobě dokumentu, který vyšel z prostředí Charty 77 a je znám jako "Pražská výzva". Světlo světa spatřila v týž den, kdy byl zvolen Michail Gorbačov generálním tajemníkem. V Pražské výzvě spojujeme budoucnost Evropy se samosprávně demokratickou transformací systémů, v nichž je zakotveno neblahé rozdělení Evropy, její "dvojdomost". A věřím, že na cestě této transformace se mohou i v naší části Evropy setkat síly, jež si jsou velice vzdálené. Před pěti šesti lety představitelé polské Solidarity mluvili o samosprávné republice a z oficiální strany se jim dostalo odpovědi: Kdo kdy něco takového viděl?! A Solidarita byla oceňována jako anarchosyndikalistický podnik. Dnes říká generál Jaruzelski, že sovětský vývoj sleduje se zatajeným dechem. A v Kremlu se přitom mluví o - samosprávě "vpravdě lidové". O mnohém ovšem lze vést ideové spory, ale především je to problém praktické politiky: Jak postupovat na cestě sjednocování všech demokratických sil, které mají bytostný zájem na tom, radikalizovat helsinský proces s cílem, aby se dnešní rozdělená Evropa postupně přeměnila v Evropu sjednocenou, mírovou, demokratickou a "ekologicky myslící" - v Evropu "spojených národů"?

A teď tedy k onomu úvodnímu "p a k": Kdy už čas oponou trhne?

Rád bych, kdybychom se zamysleli nad otázkou samou. Podle čeho se vlastně pozná, že čas trhl oponou? Snad podle toho, KDO k tomuto lidu hovoří? Miloš Kopecký promluvil z duše přemnohým, když se dotkl právě tohoto tématu.

Otázka, KDO k lidu hovoří, je jistě na místě. V osmašedesátém se říkalo, že nová politika vyžaduje nové lidi. A to je ovšem zásada velice obecná. Ale to neznamená, že k lidu nemohou hovořit lidé, jejichž tváře vůbec nejsou nové. Jde o to, co s k u t e č n ě říkají, tj. co dělají. Miloš Kopecký ironizuje nové myslitele, jimiž najednou tato země oplývá, a zjišťuje, že při bližším pohledu se ukážou tváře včerejších nemyslitelů. Jenže KDO je "myslitel" a KDO "nemyslitel"? V posledku se to ukáže až při opravdové konfrontaci názorů. Nejdůležitější je proto n y n í to, aby mohl mluvit každý, kdo má co říci.

Chce-li vláda dosáhnout skutečného obratu k demokracii, pak se nemůže vyhnout kroku, který je stejně prostý jako závažný: musí uznat, že nezávislá občanská iniciativa Charta 77 je legitimní součástí našeho veřejného a politického života. Jinými slovy: musí uznat, že právo mluvit má k a ž d ý , kdo má co říci.

Jakési krůčky tímto směrem se udělaly. Ale ty je třeba dovést do jednoznačného konce.

Vládě této země je třeba neustále připomínat, že důvěra v její schopnost dobře vládnout je otřesena v mříže, kterou ani nelze vyjádřit. Odpovědnost za to nesou především vedoucí grémia vládnoucí strany. Ta musí začít hovořit skutečně novou řečí. Všichni se musíme učit demokracii, praví Slovo Charty 77 ke spoluobčanům. Ale to neznamená nutit se poslušně poslouchat toho, kdo už není s to nic nového říci. Občan má právo prázdným řečem oponovat. A nejen to. Je to i jeho povinnost.

Občan, který nechce čekat, až mu demokracii daruje Michail Gorbačov při nějaké své příští návštěvě v Československu, vyvodí z této své povinnosti závěr: nastoupí s v o u cestu k občanské kuráži. V okamžiku, kdy ji nastupuje, t r h á čas oponou. V okamžiku, kdy ji nastoupí rozhodná většina občanů, čas oponou t r h n e !

Rozmlouvali Jiří K r a t o c h v i l a Milan U h d e

Rozhovor byl zredigován koncem září 1987

© - Jaroslav Šabata a Palach Press

POLITIK

Tři chvály a dovětek

Bylo to na začátku školního roku 1953 v jedné z učeben brněnské filosofické fakulty.

Jaroslav Šabata, šestadvacetiletý přednášející dějin Vše-
svazové komunistické strany bolševiků, stručně shrnul látku,
která byla námětem našeho fakultního semináře: Je revoluční rok
1905. Společnost se dožaduje demokracie. Carská vláda pod jejím
nátlakem ustupuje. Rozhoduje se ustavit parlament - dumu.

"Soudružko Z.," vyvolal ze seznamu studentů a studentek,
"měli by jít sociální demokrati za takových podmínek do voleb,
nebo by měli volby bojkotovat?"

Blanka Z. nevěděla. Jako normální dívka jí to bylo úplně
jedno. Jak by taky ne? Zнала konec celé té historie: Leninův
koncept zvítězil, jako později zvítězila jeho strana v boji
o moc a vítězí dál a má pravdu až po naše dny a tak to bude
na vždycky. Proč by Blanka měla ztrácet čas četbou jakési kapi-
toly z Leninovy knihy Dvě taktiky sociální demokracie? Protože
to doktor Šabata uložil a vyžadoval dokonce písemný výtah,
takzvaný konspekt? Správné odpovědi na všechny otázky jsou
stejně dány předem a dají se uhodnout. K volbám se má chodit
a kandidatura se neodmítá, to jsme jako studenti slýchali.

Blanka to řekla. Jako sociální demokratka by do té dumy
kandidovala.

"Zajímavý názor," pravil vedoucí semináře a vážně se na
Blanku podíval. Na fakultě se tvrdilo, že si právě takovými váž-
nými, vstřícnými, ba jaksi naslouchavými pohledy získával sym-
patie studentek. Napadlo mě: Poznal, že se Blanka nepřipravila?
A jestli poznal, proč jí to nevytkl?

"Kdo souhlasí se soudružkou Z.?" zeptal se.

Nesouhlasil nikdo. Mezi dvacítkou účastníků semináře byli
pečlivci, kteří si Lenina přečetli, a ti mezitím šeptem rozší-
řili mínění, že Blanka hádala špatně.

Jaroslav Šabata překonal vzniklé ticho zcela nečekaným způ-
sobem: Začal shledávat argumenty pro Blanku. Poukazoval na vše-
obecné výhody legálního postupu: pro opoziční stranu je užiteč-
né, je-li zastoupena v parlamentě. Vypočítal, jaká práva má
poslanec v parlamentním systému. O tom jsme do té chvíle mimo-

chodem neměli potuchy.

Povrchní Leninovi čtenáři byli zvyklí: Že by klasikovu textu rozuměli nesprávně?

Zvedly se tři čtyři ruce na Blančinu podporu. Mrtvá historie začala ožít. Stala se předmětem sporu jako kdysi, kdy ji Lenin se svými straníky prožíval a ve střetnutích s odpárci hledal účinné řešení. Nic nebylo najednou předem jasné, naopak. Leninovi oponenti byli dobře pochopitelní ne jako schvální propagátoři bludných směrů, nýbrž jako lidé s obhajitelnou logikou.

Pak teprve dal Jaroslav Šabata slovo komusi, kdo si Lenina přečetl důkladně a navzdory učitelovu pokoušení trval na tom, že v době revolučního vzmachu bylo správné překročit meze volebního kompromisu nabízeného vládou a voleb se neúčastnit. Teprve po prohražené revoluci bylo pro opoziční stranu výhodné mít tribunu v parlamentě.

Učitel Leninovy důvody ještě jednou shrnul. Vysvitla jejich teoretická i praktická přesvědčivost a převaha.

Jistě, to oživování minulého děje bylo umělé a ničím nepřesahovalo oficiální marxistický kánon. Začali jsme však chápat, co v politice znamená hledání cest.

Nejpřitažlivější na celé diskusi ovšem byl sám učitel. Každý musel cítit, jak je látkou zaujat. Vykládal ji jako šachovou partii: tah obou soupeřů byl pokaždé krok k dalším otevřeným řešením a koncovka byla vysloveně dramatická. Smysl pro hru promluvil ve všech účastnících, v jedněch neslyšně, v jiných nahlas.

Najednou nezáleželo tolik na tom, zda vyhrál černý, nebo bílý. Záleželo na poznávacím procesu, z něhož se rodí politické vítězství, a to jako by bylo společným dílem svářících se frakcí.

Vedle mne seděl můj tehdejší nejlepším kamarád, vroucně věřící katolík. Rozbor sporů mezi komunisty nebo jejich předchůdci mu musel být protivný. V Leninovi právem viděl politika, pod jehož vládou začalo jedno z nejděsivějších moderních státně organizovaných tažení proti víře a církvi. Ten kamarád byl nadšený čtenář a nadaný prozaik a literární kritik se smyslem pro dobrodružství ducha. Dal se tou volební diskusí natolik strhnout, že se přihlásil a spontánně do ní zasáhl.

O tři podzimy později jsem nakažlivost šabatovské rozpravy okusil ještě víc zblízka. Můj učitel komunistických dějin mě pozval na pár slov k sobě do pracovny. Bylo všeobecně známo, koho si k návštěvě vybírá a proč. Před nějakou dobou se stal předsedou

fakultní stranické organizace a přátelské rozhovory se studenty končival nabídkou vstupu do strany. Byl jsem odhodlán nevstoupit a odmítnutí jsem si přichystal jako závěr naší rozmluvy.

Jaroslav Šabata se nejdříve obligátně zeptal, jak sleduju současné politické dění. Bylo to v roce 1956, před několika dny intervenovaly sovětské jednotky v Maďarsku, Budapešť ještě doutnala. Tatínek mi z vídeňského rozhlasu překládal podrobné zprávy, které se značně lišily od toho, co o událostech psalo Rudé právo.

Učitel připustil, že rudoprávní reportáže Zdenka Hořeního jsou jednostranné, ale ty vídeňské prý také. Potom mě velmi brzy přivedl do varu, už ani nevím jak. Pověděl jsem, jak jsem intervencí otřesen. Dospěl jsem až k otázce, zda je pravda, že sovětská armáda deportuje Maďary do Ruska a zejména že jako rukojmí bere mladé lidi. Jestli je to tak, pak socialismus nepřináší do lidských dějin nic kvalitativně nového. Všechny oběti, které si dosud vyžádal ve jménu převratně spravedlivější budoucnosti, jsou neospravedlnitelné.

Jaroslav Šabata na to, že přesně nevím, jak to s deportacemi skutečně je. Zdálo se mi, že to nepovažuje za zásadní věc, a to mě vyprovokovalo.

"Kdyby deportovali," řekl jsem, "vystoupil byste ze strany?"

"I kdyby deportovali," odpověděl, "nevystoupil bych."

Takovou hierarchii hodnot jsem otevřeně odsoudil.

"Zapomínáte, soudruhu Uhde," slyším téměř nepostřehnutelně ironického Jaroslava Šabatu jako dnes, "že nebojujeme za pravdu. Bojujeme proti buržoazii."

Když viděl, jak odpudivě na mě jeho prohlášení zapůsobilo, dodal smířlivě: "No ano, bojujeme za pravdu tím, že bojujeme proti buržoazii."

Zesmutněl jsem a zároveň se vyděsil.

Smutek pocházel z poznání, že mě od toho člověka dělí něco daleko podstatnějšího než odmítnutí vstupu do strany. Samozřejmě mi jej nenabídl. Měl to vůbec v úmyslu? nebo si chtěl jenom promluvit? Ale proč? Tomu jsem nerozuměl a z toho právě byl ten děs. Mám před sebou skutečného přesvědčeného komunistu. Co když splní nepsanou stranickou povinnost a poví na mě soudruhům všechno, k čemu jsem se přiznal? Tyhle triky jsme přece znali: Řekněte upřímně, soudruzi, co se vám nelíbí, nic si nenechávejte pro sebe. - Někdy v té době proběhla na fakultě beseda s redaktorem Rudého práva. Jeden student se ho v polemickém zaujetí zeptal, zda má čtenář za své peníze dostat skutečné informace...

Redaktor si to zřejmě nenechal pro sebe. A tak se do toho nakonec vložila policie a ta prosadila studentovo vyloučení ze školy. Měla na něho už předtím spadeno. Jaroslav Šabata u toho vyloučení prý nějak asistoval - ironie, neironie. A já idiot taky vlezu do pastí.

Jaroslav Šabata o našem rozhovoru pomlčel. Potvrdil, jak špatně jsem ho odhadl a že ten podezřavý z nás dvou jsem byl já.

Dnes dávno vím, že jeho vášeň pro politiku vždy překračovala stranické instrukce. Už dávno předtím hájil svobodu akademických diskusí na fakultní půdě a náš rozhovor byl pro něho zřejmě po té stránce akademický.

V roce 1987 jsem ho slyšel citovat výrok jeho tatínka, že politika je něco jako pytlácká vášeň a že "pravé pytlák" nikdy nestřelí pro obživu.

Na podzim 1956 mě neuložil pro svou politickou stranu, ale rozpravám s ním jsem propadl a pokračujeme v nich do dneška.

A tak má první chvála se týká Jaroslava Šabaty jako ryzího pytláka. Dělal a dělá politiku vždy a všude, na místech možných i nemožných. Nemůže bez ní být. Ve fakultní organizaci strany, v obvodním výboře, jako delegát XIII. sjezdu strany v roce 1966. Co jsem se mu kvůli tomu naposmíval - mezi čtyřma očima a občas i na veřejnosti. Jeho činnost mi připadala komicky dílčí. Namáhal se, proboujel progresivní stanoviska v zápasech o banality - a ve stranických usneseních nejružnějšího stupně, psaných potvorným partajním ptydepe, se to odráželo v nejlepších případech jako ubohý kompromis: jedna a jedna už nebylo osmdesát sedm, nýbrž šedesát tři. V prosinci 1967 jsem se pokusil problematičnost jeho usilí vyjádřit proroctvím: Za nějakých dvacet let bude někde v zapadlém okresním městě tajemníkem a po těžkém vnitrostranickém boji dosáhne místního schválení, že jedna a jedna je dvacet šest.

Přišel rok 1968, Jaroslav Šabata se stal krajským tajemníkem strany v Brně, jedna a jedna bylo řekněme jedenáct a jeho samého jsem slyšel několikrát říkat, že jedna a jedna jsou dvě. Ale rok 1968 trval sotva osm měsíců. Po vpádu sovětských vojsk byl Jaroslav Šabata jedním z předních mužů takzvaného vysočanského sjezdu strany, který se postavil proti intervenci. Jenže platnost toho sjezdu byla zrušena. Na podzim 1968 nebylo těžké si vypočítat, že jedna a jedna bude podle státní normy zase brzy tři sta devadesát devět.

Na rozhraní roku 1968 a 69 jsem s Jaroslavem Šabatou dělal

interview pro Hosta do domu. Vůbec nebyl toho názoru, že nastává potopa a konec našeho světa. Socialistické a dělnické hnutí se prý "dostalo k takovému stupni prozření", že pro něho osobně není jiná cesta "než hájit kontinuitu toho, co se zrodilo, a nejít už zpět". A že svou funkci tajemníka právě ztratil? "Nač by mně byla funkce, v které nemohu prosazovat, co považuji za správné?"

Zeptal jsem se, co si počne, když se ocitne "mimo konstruktivní politiku". Jeho odpověď mi vyrazila dech: Prý bude v opozici. Ke konstruktivní politice nepotřebuje funkcionářskou systematizaci.

Přel jsem se s ním nahlas i potichu: Pro opozici přece není v socialismu prostor.

Přítakával - a zároveň namítal: Jde o to ten prostor vytvořit. Že to nepůjde? Musí se to zkusit. Rozvíjel svou oblíbenou myšlenku takzvaného sociálního pokusu. Kdo ho podstoupí? Se vši skromností odpovídal novozákonním výrokiem: Když ne já, tak kdo?

Tři měsíce předtím, než ho v roce 1971 zatklí, jsem na něho uhodil argumentem, který jsem měl za drtivý: Zavřou vás.

Nepovažoval to za vyloučeno, ale doufal, že se to nestane.

Mýlil se. Možná však, že mě jen nechtěl lekat a že svůj příští osud tušil.

Když se po pěti letech vrátil, chtěl jsem, aby mi to vysvětlil: Opravdu jste organizovali letákovou akci k volbám? Muse-lo to být? Bylo přece předem jasné, že to režim nestrpí.

Podle něho to nebylo jasné, dokud se to nezkusilo. A kromě toho - uvažte sám: Jste spisovatel, zakázali vás, a vy přesto píšete. Proč vám ta vnitřní nutnost připadá u zakázaného spisovatele pochopitelnější než u zakázaného politika? Že politik víc riskuje? To je jen kvantitativní rozdíl.

Dělal politiku i ve své cele.

Těsně po lednovém vyhlášení Charty 77 jsem strávil odpoledne ve společnosti několika nedávných navrátilců z vězení. Bavili se touto vzpomínkou:

Někdy v první třetině sedmdesátých let pojal Jaroslav Šabata ve věznicí na Borech ideu, že bude pokračovat v diskusi započaté v evropském dělnickém hnutí v roce 1968 a že napíše, jako český komunista v opozici, dopis vůdci britských komunistů Johnu Gollanovi. Spoluvězníkové našli bachaře ochotného dopis propašovat. Ťukáním na zdi to sdělili autorovi. Jakmile bude se svým textem hotov, ať dá znamení: Na vycházce po vězeňském dvoře ať zastrčí pravou ruku pod blůzu. To gesto proslulo na někdejších oficiálních

portrétech J.V. Stalina.

Jenže když byl dopis zformulován, bachař couvl a vzal slib zpět. Přes veškerou snahu se to nepodařilo Jaroslavu Šabatovi oznámit. A tak se zasvěceným vězňům jednoho dne naskytl tragikomický pohled: Po dvoře chodil Jaroslav Šabata s úporným stalinským gestem a bylo zřejmé, jak se snaží odhadnout, zda byl jeho signál zachycen.

Nesmyslný signál nikomu a nikam.

Dodatek, že dopis byl nakonec odeslán jinou cestou a své vykonal, zanikl ve všeobecném smíchu.

Nejvíce ze všech hostů se smál hrdina té historky.

Kolem tématu vězení jsme kroužili několik let. Jaroslav Šabata parafrázoval S.K.Neumanna: Prý naše národní bída tkví i v tom, že se vězení příliš bojíme. Zejména u politiků je to na pováženou.

Analogie je vědomě nepřesná. Rakouské věznice se zvláštním statutem politických vězňů nelze srovnávat se socialistickými Útvary nebo Ústavy nápravné výchovy, kde statut politického vězně neuznávají.

Nikdy jsem to Jaroslavu Šabatovi neřekl naplno, ale on jistě rozuměl. Věděl jsem, že není fyzicky zdravý. Pod předhůzkou "Zavřou vás" jsem měl na mysli: Riskujete život.

Nikdy mi na to přímo neodpověděl. To se ani nedá. Odpovídal mezi slovy. Odpovídal vším, co dělal a dělá. Jeho zásluhou jsem nakonec pochopil logiku, která člověka souladného v myšlenkách a skutcích, tedy člověka věřícího staví tváří v tvář smrti. Nechtěl si to ani neplánoval, není falešný mesiáš toužící po mučednické glorioli. Z toho ho mohou obvinít jen nevěřící. Riziko předčasné smrti prostě bylo a je na jeho cestě, jako je má na své cestě například lékař pracující na infekčním oddělení. Nestrašte ho, že se může nakazit a umřít. On to ví líp než vy, a právě proto o tom nemluví. To už mu rovnou poraďte, ať změní obor a jde jinam. Stejně vás neposlechne. Až se to naučíte respektovat, budete o tom mlčet jako on.

Má druhá chvála Jaroslava Šabaty se tedy týká politika, který za své názory a činy ručí životem.

Ale ani tím se neověřuje správnost jeho cesty.

Po celých čtyřiatřicet let, co se známe, si kladu otázku: Má Jaroslav Šabata pravdu?

Jaká vlastně je jeho "komunistická" pravda?

Protivili se mi její patroni a spolunositelé.

V roce 1967 mě Jaroslav Šabata vyznamenal velkou důvěrou: Ať prý ho navštívím večer doma. Rád by si se mnou zase jednou promluvil. V československé komunistické straně se vytváří silný obrodný proud a ten by mě měl zajímat, i když jsem nestraník. Zatvářil jsem se nevěřící a Jaroslav Šabata pokračoval: Nejde o lokální ani okrajovou iniciativu. Jdou s ní i lidé patřící ke stranické špičce. Například Jan Fojtík.

Jméno muže, kterém se povídalo, že píše projevy Antonínu Novotnému, mě okamžitě odradilo. Na návštěvu k Šabatům jsem nešel a o pádu Antonína Novotného jako prvního tajemníka strany jsem se dověděl později z novin. Bylo to pro mne velké překvapení.

S Jaroslavem Šabatou jsem se "sdružil" až v prosinci 1976. Oba jsme byli na seznamu signatářů Charty 77.

V novinách, rozhlase a televizi ještě doznávaly pogromistické výzvy proti chartistům, a on pospíšil k nám. Přiznal jsem se mu, že jsem se podpisem Charty odvážil sáhnout výš, než stačím, a teď že si musím stoupat na špičky.

Snažil se povzbuzovat. Aspoň tak jsem to tenkrát přijal. Budoucnost prý patří demokracii, osmašedesátý rok k ní historicky zákonitě směřoval přes všechna svá omezení. Ta orientace je stále aktuální. Charta je sice pronásledována, ale nevzdala se a je naděje, že se udrží. To je důležitá politická vyhlídka.

"Kdybychom tak mohli," řekl nakonec, "pomoci bratrům Rusům, aby jejich obrodný proces nastal co nejdřív."

Byl jsem zvyklý, že mě překvapoval, ale něco takového jsem nečekal. Myslí to vážně? V Praze ty dny zrovna pobýval nejvyšší šéf sovětské policie Andropov a byl jsem přesvědčen, že svým pražským kolegům neradil, aby s chartisty zacházeli vlídněji.

Usoudil jsem, že jako někdo stoná černým viděním, stoná Jaroslav Šabata optimismem. Vymyslíl jsem si dokonce model, podle kterého hodnotí události.

"Jaroslave, co se to děje?" zní otázka. "V Praze zavřeli deset lidí. Je to další, stupňující se vlna represí? A co bude následovat? Konečné řešení otázky lidských práv?"

"Tak by chtěli, aby se to vykládalo," praví Jaroslav Šabata. "Jenže je známo, že původně těch lidí plánovali zatknout čtyřicet. Ale neprošlo to. V určitém smyslu je to tedy naše vítězství."

Je to samozřejmě nadsázka. Její nevymyšlený podnět tkví v tom, že Jaroslav Šabata je nejen věřící, ale i realistický politik. Zná a nikdy neztratil zřetele obyčejný fakt, jehož po-

vědomí se v našem světě pomalu stalo vzácností: Že i v tom nejhermetičtější se tvářícím režimu zaklepe skutečnost dříve nebo později znovu na dveře. V našem skoro dvacet let starém interview o tom řekl: "Není možné zavírat oči nad krizovou povahou celé naší politiky; nikoli pouze předlednové, ale i polednové a posrpnové. Není možno dělat politiku spočívající na polovičatém rozchodu se starým systémem, ani politiku, která promění moskevský protokol v základ a východisko politiky fakticky negující cíle takzvané polednové politiky. Přesněji: Je to možné jen za cenu prohlubování vleklé chronické krize. To se prokázalo i za tu krátkou dobu, jež uplynula od srpna. Někteří to ovšem nevidí, nebo dělají, že to nevidí, a namlouvají sobě i jiným zvrácené chápání příčin naší krize. Kdo chce vidět věci takové, jaké jsou, je potom extrémista."

To se o Jaroslavu Šabatovi skutečně říkalo a říká. Vlídňější polemikové ho charakterizují jako politického romantika. Jen si pomyslete: Politik, který 31. srpna 1968 na památném zasedání ÚV KSČ na Hradě zcela věcně připomněl, že je nerealistické koncipovat politiku v rozporu s vůlí většiny národa, byl autoritativně označen za dobrodruha, zatímco poklesle romantičtí politikové, kteří dali přednost důvěře silných moskevských partnerů před důvěrou vlastního národa, na němž se chystali vynutit a také mocensky vynutili přizpůsobení absurdní situaci, vystupovali a vystupují jako političtí realisté.

Pravda Jaroslava Šabaty však nespočívá jen ve věrnosti některým očividným, prostým poznatkům.

Vzpomínám na způsob, jakým četl a čte noviny. Někdy v roce 1966 jsem láteřil na jeden z právě otištěných projevů Antonína Novotného. Samá standardizovaná slova opakovaná do zoufalého omrzení. Nikoho už to nezajímá. - Jaroslav Šabata shovívavě vyvrátil můj omyl: Projev byl velmi důležitý. Doposud se Ota Šik, autor tehdejšího reformního ekonomického projektu, marně snažil probíjet obecné užívání pojmu "nová soustava řízení". Vedoucí činitelé strany v čele s Novotným tvrdošíjně říkali "zdokonalená soustava", aby zdůraznili, jak navazují na vše dobré, co dělali předtím. Tentokrát však podle Šabaty došlo ke zlomu. Novotný mluvil o "nové, zdokonalené" soustavě. Že je to shluk slov, který obsahuje vnitřní rozpor? Samosebou, ale je to rozpor vedoucí k vítězství toho, co je nové a lepší.

Desetkrát, padesátkrát jsme se s Jaroslavem Šabatou za léta našich diskusí střetli nad jmény jeho politických učitelů. *

Citoval jsem rád Leninovy výroky pohrdající tradiční morálkou a demokracií. Jaroslav Šabata znal i jiné citáty, jejichž význam byl protikladný těm, které jsem uváděl já. Pro mne to byl důkaz, že Lenin měl několik tváří podle okamžité taktické potřeby. Pro Jaroslava Šabatu to dokazovalo Leninovu vnitřní rozpornost, kterou je třeba domyslit a "integrovat".

To je jeho oblíbené slovo.

Měl jsem kdysi štěstí, že se mi hned po vydání dostal do rukou svazek pamětí Václava Černého, ve kterém se vyrovnával s tragickým vývojem české kultury po únoru 1948. Mám tuto knihu rád a věděl jsem, že některé její kapitoly a stránky budou pro Jaroslava Šabatu nesnadným soustem. Než jsem mu ji půjčil, přečetl jsem mu z ní schválně ty nejostřejší detaily. Poslouchal velmi soustředěně a pak řekl:

"Myslím, že i Václav Černý se dá integrovat."

Je laskavý a je ochoten a schopen se bez osobní vztahovosti okamžitě posadit za diskusní stůl s politikem, který ho včera nebo předevčírem veřejně očernil nebo dokonce dal zavřít. Z vězení v sedmdesátých letech nabídl dialog Gustavu Husákovi. Slyšel jsem spoustu nechápavých i posměšných poznámek na odesílatelovu adresu a umím si představit, že se usmíval i adresát. Jak ostatně od Jaroslava Šabaty vím, i on se usmíval, když nabídku k politickému dialogu předkládal. Trvám však na tom, že ta nabídka patří do politických dějin sedmdesátých let jako příznak nikoli směšný.

Někdy v roce 1981 nebo 1982 u nás Jaroslav Šabata zazvonil se zaškrtnutým článkem z nějakého sovětského časopisu. Prý je pozoruhodný, měl bych si ho přečíst. Teatrálně jsem odmítl. Čtu pouze věcné texty, na sovětský časopis nemám kdy.

"Nejste sám," řekl, "a je to škoda."

Autor se prý dovolává Leninových dopisů z posledního období jeho života kritizujících Stalina a jeho "neloajální" chování k "soudruhům". Kdo se opírá o takové argumenty, je buď ve vědomém konfliktu s jednou z tradic ruského bolševismu, která se dá pojmenovat jako protidemokratická, nebo se do toho konfliktu dříve nebo později dostane.

"Ty dopisy před čtvrtstoletím vytáhl na světlo Chruščov," řekl jsem. "Pak se na ně rychle zapomnělo."

"Autor toho článku se jmenuje Gorbačov," řekl Jaroslav Šabata.

Nejpozoruhodnější na tom jméně se mi tehdy zdálo, že je vyslovil s takovým zájmem. Prý je to nejmladší člen politbyra a v budoucnu možná vážný kandidát na funkci generálního tajemníka.

Dnes ho zahrnuje Jaroslav Šabata mezi stavitele "evropského domu" a snaží se přitom pochopit a vysvětlit rozpory současné sovětské politiky.

V české politice zdomácněl za posledních padesát let podle mého názoru typ sektářský, který se definuje zejména tím, proti čemu a proti komu bojuje. Dialog chápé jako prostředek k odlišení od protivníka.

Jaroslav Šabata se vyvinul v politika integrujícího. Jeho představa demokratické a samosprávné nebo samosprávně demokratické Evropy jako jediné skutečné záruky míru nevylučuje předem žádnou z existujících evropských politických sil od křesťanských demokratů po komunisty reformní i opoziční. Mezi ty poslední se stále počítá.

Jaký je Jaroslav Šabata komunista? Tolerantní muž, který k rozhovoru přistupuje, aby se něco dozvěděl, a ne aby prosadil svůj apriorně správný názor, souvisí s komunismem leda svou minulostí.

Vykládám si tu souvislost zcela osobně.

Za svého nejvlivnějšího učitele z dob univerzitních studií i z pozdějších let šedesátých považuju Olega Suse. Učil mě kriticky myslet. Vděčím mu za všechno, co snad umím, a také za přátelství, které mi v určitém období věnoval. Ale když si připomínám konkrétní čtenářské lásky a kritické autority, k nimž mě vedl, zjišťuju, že jsem za posledních patnáct let dozrál k jiným. Kdyby žil, asi bychom se neshodli ani na jedné. Anebo existuje lepší domněnka: že i on po celé poslední desetiletí svého života, kdy jsme se nestýkali, na sobě pracoval a dospěl k hlubšímu hodnocení toho, co měl rád. Ale ať je to jakkoli a ať mé žákovství připadá nezaopatřenému pozorovateli sebespornější, učil jsem se od Olega Suse a nikdy se k němu nepřestanu hlásit.

Analogicky chápu Jaroslava Šabatu jako žáka Marxova a Leninova.

Vážím si ho nejen pro jeho neustále se prohlubující poznání a zrání, ale i pro věrnost sobě samému a pro přiznání vlastní kontinuity.

Stává se u nás nezřídka, že se komunisté se svým komunismem rozloučí.

Pamatuju, jak se jedn kamarád, který po Jaroslavu Šabatovi zdědil funkci předsedy strany na filosofické fakultě, celé léto v osmašedesátém roce trápil marným svoláváním schůze: členstvo se dostavovalo v mizivém počtu, a když vidělo prázdný sál, rychle se rozuteklo. Později se to interpretovalo tendenčně: Bylo prý znechuceno reformní politikou, totiž politikou rozvratu. Jakmile se v sedmdesátém roce začala prosazovat konsolidace, proběhly prověrky a pobloudilý předseda byl vyloučen ze strany, účast na schůzích se obnovila.

Mám vzorky toho členstva živě před sebou a myslím, že vysvětlení je obvyklejší: Ti lidé v osmašedesátém roce přestali svůj komunismus potřebovat. Vrátili se k němu, až se zase stal předpokladem stavovsky nadřazené existence.

Ale jsou i jiní zběhové. Jaroslav Šabata o nich mluví jako o těch, kdo se "zapletli s komunismem" - a dnes to nahlízejí jako omyl, distancují se od svého mladistvého a naivního poblouznění, popřípadě se hlásí k jiným politickým vyznáním. Nic proti tomu. Rád bych jen vyslovil důvěru muži, který jako psycholog talentem i profesí ví, že každá přítomná podoba člověka obsahuje i jeho podobu minulou, a že i když se rozhodujeme na pohled absolutně diskontinuálně, své vlastní kontinuitě stejně neunikneme.

Ani nejostřejší diskontinuita ostatně nikoho nezbavuje odpovědnosti za to, co kdysi byl a čeho se dopustil.

Třetí chvála Jaroslava Šabaty míří proto k tomu, co jsem nazval jeho pravdou. Je to spojení vášně, víry, znalosti, laskavosti, tolerance a věrnosti.

Ani tyto hodnoty všechny dohromady však neochraňují před omylem. Je vůbec moudré ptát se politika po záruce a chtít od něho "jistotu"?

Znám bývalé funkcionáře, kteří mají Jaroslavu Šabatovi dodnes za zlé, že je v šedesátých letech získal pro nový kurs, aniž je dosti srozumitelně upozornil na riziko, že všecko může skončit zvratem a novou represí. I dnes se nemálo lidí po způsobu Vítězslava Nezvala ptá, zda nový sovětský pokus o demokratizaci a jeho počínající a očekávaná aplikace u nás nejsou jen další "pastí na myši". Přicházejí nové generace nezatížené starými traumaty, a tak je třeba prakticky prověřit, kdo by mohl být nebezpečný.

Pro takové otázky není Jaroslav Šabata správný adresát. Jeho pravdu bych pojmenoval nejspíše jako bytostnou naději.

Pokud ovšem lze naději odůvodnit, je ta jeho odůvodněna dobře.

A dovětek?

Společný přítel Jaroslava Šabaty a můj se při všem uznání zdráhá ve svém jubilejním šabatovském zamyšlení mluvit o oslavenci jako o politikovi. Je prý politický myslitel. Jako by se autorovi - jde o Milana Šimečku - podvědomě vloudil do pera před-
sudek, který i mně Jaroslav Šabata dlouho vymlouval: že politik se pozná podle výkonné funkce. Odtud je pouhý krůček k běžným úvahám, že kdo ji nemá, musí se přičinit, aby ji získal, a té snaze musí přizpůsobit své chování.

Snad chápu, jak to Šimečka může myslet: Všechny Šabatovy akce, iniciativy, prohlášení, poloveřejné i nejsoukromější rozhovory s lidmi - od přátel a kolegů až po tajné policisty, kteří mu ne tak dávno dělali pravidelný denní doprovod - se odehrávaly jen v jakési laboratoři. Připomíná to hry dramatika, kterého nehrají. Chybí jim ověření na celonárodním jevišti.

Budiž, přistupme na chvíli na to, že se Šabata v sedmdesátých a osmdesátých letech pohyboval v laboratoři. Jenže já jsem v osmašedesátém roce zažil, jak se osvědčil nejen na vyhrazené politické scéně, nejen v zákulisí, ale i na náměstích, kde se dlouho nehrávalo. Docházívало k napjatým výjevům: V některých brněnských i mimobrněnských závodech a organizacích například propuklo silné podráždění buď z toho, že se reforma neuskutečňuje dost rychle, nebo že se včas nereagovalo na místní problémy a stížnosti. Vypadalo to na stávkou, manifestační pochod nebo jinou těžko racionálně zvládnutelnou situaci. Jaroslava Šabatu velmi často posílali, aby v takovém bouřlivém prostředí promluvil. Posílali ho tam i jeho vnitrostraniční oponenti, protože se přesvědčili, že si získá posluchačskou důvěru. Získal si ji vždy a všude. Ne stylizací za tribuna lidu ani estrádním humorem. Muž z ulice byl pro něho partnerem v dialogu jako všichni, s nimiž kdy mluvil. Lidé v auditoriu ne vždy souhlasili, ale poznali neomylně, že toho bledého, křehkého, chlapecky vyhlížejícího intelektuála mohou brát doopravdy; že jejich důvěry nezneužije.

Na tom se od té doby změnilo jen to, že se ze společnosti, která se pomalu učila demokratickým projevům, na nové dvě desítky let stala "stlačená pružina". Leccos se pod tím tlakem polámalo - a Jaroslavu Šabatovi je šedesát. Jeho hlas se dosud veřejně nesmí ozvat. Ale jeho kondice je výborná a skutečnost už zase klepe na dveře.

Její průkopnickou složkou byla i jeho takzvaná laboratoř. Že byla odtržena od praxe? Nebylo to také proto, že se praxe tolik vzdálila od skutečnosti?

Jsem přesvědčen, že hra tohoto nehraného dramatika, kterou tak dlouho psal, aniž do ní širší veřejnost mohla nahlédnout, je hratelná.

A tak když za mnou onehdy přišel jeho syn a požádal, abych do sborníku s obvyklým nákladem desíti strojopisných exemplářů napsal o jeho otci pár řádek, dal jsem se šabatovskou nadějí prostoupit nadobro: Na chvíli jsem si představil, že žiju ve fungujícím demokratickém státě, že je před volbami a že po mně chtějí, abych obecnstvu doporučil politika, kterého budu volit.

Doporučuju, jak nejpoctivěji umím.

Říjen 1987

Milan U h d e

TRIALOG O POLITICE

LUDVÍK KUNDERA
JAROSLAV ŠABATA
MILAN UHDE

UHDE: Nemusíme ani citovat Lenina, stačí být občany světa v této chvíli, abychom mohli říci, že politika nemá s morálkou nic společného, i když se morálky dovolává. Je to její pracovní způsob.

KUNDERA: Vsunul bych maličké motto ze Shakespeara. Šílený a ve svém šílenství tak vidoucí král Lear říká osleplému Glostrovi: *Poříd si oči skleněné a dělej, že nevidíš, co vidíš — jak politik.*

UHDE: Jenže velká většina lidí je na morálku odkázána. Je za těchto okolností možné porozumění mezi politikou a občany?

ŠABATA: Lenina vynechme. Ten má sotva co společného s myšlenkou, že politika nemá s morálkou co společného.

UHDE: Opravdu?

ŠABATA: Víím, mohl byste citovat. Jenže to je jiná věc, já bych mohl citovat také. To k ničemu nevede. Ptal jste se mne, a já neuznávám větu o politice jako o záležitosti, jež nemá s morálkou nic společného. Jsem přesvědčen, že svár morálky s nemorálkou existuje uvnitř politiky právě tak, jako uvnitř občanského života, a právě tak, jako se v občanském životě sváří politika s nepolitikou. Politik, který se zabydlel v představě, že každá vyšší třída politiky je třída amorálnější, je politik úpadkový. Průvodním zjevem jeho degenerace je tedy transformovaná pravda běžného myšlení, podle něhož politika nemá s morálkou nic společného.

KUNDERA: Obávám se, že politici spíš tihnou k tomu, vydávat svou amorálnost za kategorii nějaké „vyšší“ morálky posvěcené dalekým cílem, jenž občanovi uniká. Ale rozhlížím-li se trochu tímto stoletím, našel bych mezi politiky spíš příklady krátkozrakosti než vidoucnosti...

ŠABATA: Staré téma. Jeden politik, mně velmi blízký, o mně několikrát prohlásil, že jsem špatný politik. Bylo to obvykle v kritických a vypjatých situacích. Zdálo se mu, že nerespektuji potřeby dané chvíle. A já měl v takových chvílích pocit právě opač-

ný; necítil jsem se proto dotčen. Konflikty tohoto druhu se však stěží dají vysvětlit polaritou politiky dobré a špatné, mravné a nemravné. Jde spíše o dvě různé politiky, o dvě různé koncepce a v závislosti na tom o dva typy politiků: jeden je silný ve strategii a druhý v taktice. Pro lepší porozumění: Za typ „strategický“ myslího politika pokládám Otta Šika. Jsem přesvědčen, že v tomto směru převyšuje všechny naše politiky. Jako jeho protějšek uvádím „taktický“ myslího Oldřicha Černíka. Samozřejmě bychom teď mohli pronášet sentence o tom, že jedno bez druhého neexistuje, a byla by to — abstraktně vzato — pravda. Ale jaká je pravda „konkrétně“, to se teprv ukáže.

KUNDERA: Existuje génus českého slovesa: Dohlédati znamená 1. dozírat, 2. vidět až na konec, ne-li za konec horizontů nebo — ve vertikálním směru — až do dna. Ale je tu ještě 3. dohlédati (se) s krátkým e: dovést hledání až do nalezení hledaného.

SABATA: Pokud nyní dohlédáme, měl by mít pravdu Oldřich Černík, a Otto Šik se může jevit jako špatný „taktik“. Ale kdo si to troufá bezesbýtku rozsoudit? Ten, pro něhož první význam slovesa „dohlédati“ v politice dominuje? Nebo ten, pro něhož politika začíná teprve tam, kde se skutečně dohlédá, tj. kde se vidí, co jiní nevidí, nebo dělají, že nevidí. Po dvacetileté poušti v politice — neboť byrokraté politiku likvidovali — jsem pro toho druhého.

UHDE: Existuje potom vůbec politika mravná na rozdíl od nemravné? Neliší se jen stupněm své kvalifikace?

SABATA: Jsem přesvědčen, že rozdíl existuje. A nehledám v tom žádný zvláštní problém. Vezměte si banální frázi o souladu slov a činů. Kdosi napsal, tuším Vladimír Blažek, že u nás existuje tradice uvádět tuto frázi do oběhu právě tehdy, když se od činů utíká. Ale občan stejně nakonec pozná — problém je ovšem v tom nakonec — kdo je charakter, a kdo ne. Pozná neomylně, co je čin, a co není, které slovo znamená čin, a které nikoli. Pozná to na své kůži. To je pravda-zákon. A ta poráží pravdu — v určitém rámci také pravdu! — o politice jako o umění klamat lidi. — Ani jsem nechtěl, a skončil jsem u pravdy, která vítězí.

KUNDERA: Politika se definuje, nemýlím-li se, jako společenská činnost, při níž jde jednajícímu o to, aby získal nebo udržel moc, a to za nějakým účelem, s nějakým cílem. To je jistě definice dosti odpudivá, byť věčná. Snad bychom měli právě zdůrazňovat ten účel. Aby to spíše byla činnost v zájmu věcí obecných s cílem zlepšit lidské soužití. Ale promiňte, fantazíruru zcela nereálně, a co víc: slyším, jak skulinou mezi těmito obecnostmi pronikají nechvalně známé všecobsáhlé Cile.

UHDE: Hoederer ze Sartrových Špinavých rukou, politik zřejmě mimořádných kvalit, říká, že není zásadně proti politické vraždě, dělá prý se to ve všech stranách. Zdá se mi, že mimo jiné právě pro takové výroky chápe publikum hru jinak, než si autor přál. Není ochotno přijmout pracovní způsob politiky, jež ztělesňuje Hoederer, který má jinak na své straně všechny myslitelné argumenty.

KUNDERA: Nemá. Chybí mu ten konečně lidský. To těžko definovatelné *unum necessarium. Humanum.*

UHDE: Jenže to není Hoedererův nedostatek, nýbrž je to charakteristika každého hnutí, jehož pracovním prostředkem je moc. A protože víme, že cíl není nic jiného než souhrn prostředků vynaložených k dosažení toho cíle, nemůže být cílem mocenského jednání nic „konečně lidského“, nýbrž zase jen moc. Je to kruh. lidský tím, že je bludný, a je souzen každému, kdo naň vstoupí. Hoederer to ví a jeho slova se shodují se skutky, jeho jednání je autentické: nepředstírá ušlechtilý motiv, jak je u jiných zvykem, přiznává se k chytré účelnosti, která by mohla přinést společnosti i určitý prospěch. A přece je Hoederer čímsi odpudivý. Je to osud politiků, i těch dobrých?

SABATA: Chápu — a dokonce ryze osobně — oč vám jde. Měl jsem řadu důvodů pro to, abych Hoederera vnímal jako někoho, kdo je mně blízký. Ale právě proto cítím výroky, o nichž je řeč, jako něco umělého a křečovitého; jako schválnost. Sartre zřejmě kontaminoval dva problémy, a každý pojal poněkud abstraktně: komunistickou politiku zatíženou vším tím, co spojujeme se stalinismem a co jí vtiskuje zvláštní a místy odpudivé až hrozné rysy — a psychologii politického vůdce, který svou dobu a hnutí žije i překračuje, a je proto vyvrhován jako cizí těleso. Vnitřní souvislost obou problémů je ostatně stále stejně časová. Ale nechtějte po mně, abych se bavil o tom, jak je to s politikou špatné, protože jde o činnost, při níž chce jednatel získat nebo udržet moc. Neboť politika je „hra o moc a s mocí“ (Karel Kosík).

UHDE: Jistě, autenticita skutečné politiky není dobrá, nebo špatná, ta prostě je. Pokud však rozumím, není pro vás ani Hoederer ideálním obrazem politika. Je na to příliš živý. Nezdá se vám přesto příznačné, že se politická hnutí sama zbavují svých Hoedererů, to jest politiků určité úrovně? A že se stávají doménou lidí průměrných, přízpůsobivých, tedy netvůrčích?

SABATA: Začnu z abstraktnějšího konce. To, že se politická hnutí zbavují politiků určité úrovně, je jistě projev povahy politiky. A jistě i jeden z motivů lidské touhy po překonání politiky vůbec. Jak se však „zbavit“ lidí, kteří dělají, že nevidí, co vidí? Je jen jedno radikální řešení: zbavit se politiky. Víze společnosti, v níž vládnou „mravní principy“, je proto spojena s projektem společnosti organizované *nepoliticky*. Hnutí, které usiluje o tuto změnu, je nejradikálnějším *politickým* osvobozeneckým hnutím.

KUNDERA: *Nej?* Už dlouho se na tomto poli neodvažují superlativů. Negativně snad ještě, ale pozitivně?

SABATA: Řekněme, že nejde o superlativ, ale — dovolte mi toto sebeodhalení — o krásnou viru. A krásná přece je. Jsem totiž přesvědčen — a zdaleka nejsem sám — že končí celá jedna éra socialistického dělnického hnutí a že to, co z ní zbývá a co se někdy označuje případným slovem *starokomunismus*, je historicky překonáno. Jinými slovy: prodíráme se k nové podobě socialismu nebo komunistického hnutí; k nové ve smyslu původního úsilí o nejsvobodnější uspořádání společnosti.

KUNDERA: Nej?

ŠABATA: Neřekl jsem, že tato etapa je poslední a že nemá nutná omezení. Chtěl jsem říci, že poslední třetina dvacátého století vyžaduje — v Evropě jistě: to, co se nazývá komunistickým hnutím ve „třetím světě“, není totéž, co komunistické hnutí v Evropě — vyšší syntézu, než byla kterákoli z těch, jež známe; vyšší než sociálnědemokratickou i komunistickou nebo u nás „masarykovskou“. To ovšem předpokládá politiky „určité úrovně“. A to je i otázka generační. Námitka, že se komunistické hnutí zbavovalo svých Hoedererů, nic na tomto předpokladu nemění. Nezabavilo se a nemohlo se zbavit všech. Poznamenalo je některými rysy, které „odpužují“, ale ponechalo si je i s jejich lidským základem. Jinými slovy: v hnutí existuje lidský základ. A z něho, byť je ohraničen, musíme vycházet. To je ostatně elementární pravda jakéhokoli neutopického usilování o pokrok.

KUNDERA: Nevšiml jste si, že se naše střední generace po všech traumatech nyní začíná ustalovat alespoň v jedné jistotě, totiž v nevěře v pokrok?

ŠABATA: Všiml. Ale to je snad „v rámci pokroku“ normální. Každá mladá revoluční generace se stane generací střední. Než se jí stane, každá mnoho zkusí, jedna méně, druhá víc. A tak můžeme říci: Jakýpak pokrok. Historie se opakuje. Ale je možný ještě jiný směr úvah: Poznali jsme mnohé zlo, které se tvářilo jako pokrok. Máme proto zkušenost — a dokonce originální ve srovnání se západoevropským socialistickým hnutím — kterou je možno zužitkovat coby „protijed“ proti zlům, jež mají schopnost tvářit se jako dobro. A je věci naší volby, zda se k politice obrátíme zády a budeme dělat, že nevidíme, co vidíme, nebo se k ní postavíme čelem. Ale to je vlastně řečnická otázka, protože rok, který máme za sebou, snad dává nějakou naději...

KUNDERA: Kéž.

UHDE: Představa politiky-nepolitiky, která překoná politiku neschopnou i schopnou, zní pro mne lákavě, a přitom přece jen utopicky, navzdory historičnosti vaší analýzy a navzdory nadějím, jež sdílím. Politickým prostředky dosáhnout nepolitiky — to mi připomíná vybojování spravedlivého míru zbraněmi, i když bezbranní také mír nezabezpečili a asi nezabezpečí. Není pro tyto měsíce naopak charakteristické, že jste se právě jako nositel zmíněné představy vzdal výkonu konkrétní politické funkce?

ŠABATA: I tak je možno uvažovat. Přesto však soudím, že ne.

KUNDERA: Och.

ŠABATA: Víím. Musím své tvrzení dokázat. Připomenu proto kritický okamžik loňského roku. Srpen a jeho vnitropolitické důsledky: vysočanský sjezd a moskevský protokol, který „zrušil“ platnost tohoto sjezdu. Byl jsem zvolen do „vysočanského ústředního výboru“ a při pozdější rekonstrukci ÚV KSČ zvoleného na XIII. sjezdu navržen ke kooptaci za člena ÚV. To, že jsem v druhém případě nebyl „zvolen“, že jsem byl „neakceptovatelný“, souvisí s mou politickou pozicí. Tu jsem zastával ve Vysočanech i na Hradě 31. srpna. Jejím logickým důsledkem je, že v okamžiku,

kdy se hnutí dostalo až tam, kam se dostalo vysočanským sjezdem, k takovému stupni emancipace a řekl bych prozření...

KUNDERA: ... to slovo je přesné...

SABATA: ... nebyla pro mne z řady příčin, které je těžko rozvádět, možná jiná cesta než hájit kontinuitu toho, co se zrodilo, a nejit už zpět. A to nehledě na riziko, pokud šlo o mou momentální výkonnou funkci tajemníka KV KSČ. Nač by mně také byla funkce, v které nemohu prosazovat, co považuji za správné?

UHDE: Nebojíte se...

SABATA: Ani v nejmenším.

KUNDERA: ?

UHDE: ... že se svou koncepcí zůstanete trvale mimo konstruktivní politiku a že vám zbude role polo opozičního, polo poputčického kritika destruujiícího permanentně nemohoucí politiku?

SABATA: V nejmenším ne. Ale musím dodat několik věcí: především i v „opozici“ je možno dělat konstruktivní politiku, to jest politiku, která navazuje na všechno pozitivní v politice „oficiální“. Nemyslete si, že naše oficiální politika je tak zcela „permanentně nemohoucí“. Nesuďme o ní jen podle řečnických výkonů některých politiků. Ale i „mohoucí“ politika potřebuje dobrou, chcete-li, tedy „mohoucí“ opozici.

KUNDERA: To dnes ví nebo tuší pět šestin národa, jenomže... však rozumíte: „Poříd si oči skleněné...“

SABATA: Hovořím teď za sebe. Už jsem naznačil, že politik, který dospěl k určitému poznání – a hnutí, jež k němu dospělo – nemá právo „pořizovat si oči skleněné“, dělat, že nevidí, co vidí. Konkrétněji: Nemí možno zavírat oči nad krizovou povahou celé naší politiky; nikoli pouze předlednové, ale i poleďnové a posrpnové. Nemí možno dělat politiku spočívající na polovičatém rozehodu se starým systémem, ani politiku, která přemění moskevský protokol v základ a východisko politiky fakticky negující cíle takzvané poleďnové politiky. Přesněji: Je to možné jen za cenu prohlubování vleklé chronické krize. To se prokázalo i za tu krátkou dobu, jež uplynula od srpna. Někteří to ovšem nevidí, nebo dělají, že to nevidí, a namlouvají sobě i jiným zvrácené chápání příčin naší krize. Kdo chce vidět věci takové, jaké jsou, je potom extrémista.

KUNDERA: Myslim na Brechtovu báseň Řešení, napsanou v roce 1953: *Po povstání 17. června / Rozdávaly se z příkazu tajemníka Svazu spisovatelů / Na Stalínově aleji v Berlíně letáky / Na nichž stálo, že lid / Zmrhal důvěru vlády / A může ji vydobýt zpět / To-liko zdvojnásobeným pracovním úsilím. / Nebylo by jednodušší, kdyby vláda / Lid prostě rozpustila a / Zvolila si jiný?*

SABATA: Nad zmíněným byrokratickým dekretováním se taková otázka vskutku nabízí. Ale vznesl ji básník. Politik může jen suše konstatovat, že nad touto pseudopolitikou byl už u nás vynesen soud. Jeho jméno známe: nazývá se Leden.

UHDE: Neoprostěn od svých pochybností přejí nám všem, abyste měl pravdu a abychom pak – obohaceni o novou zkušenost – mohli v trialogu pokračovat.

STŘEPY

není
naši
prohrou

Rozhovor
s dr. Jaroslavem
Šabatou,

členem jihomoravského KV KSČ,
pracovníkem katedry psychologie
na filosofické fakultě
university J. E. Purkyně v Brně

Hovořili
Petr Prouza
a Petr Feldstein

Je mu 42 let, členem KV KSČ od krajské stranické konference v dubnu 1968. Od července téhož roku do ledna letošního roku byl tajemníkem KV KSČ.

MY: Čím si vysvětlujete, že československá veřejnost se dívala vždy s velkým očekáváním na brněnské politiky, ať to byl Martin Vaculík nebo Josef Špaček?

Š.: Nevím, jestli znáte poznámku J. R. Pícky o tom, že to, co přichází z Brna, je podezřelé. Nad tou větou jsem se často zamýšlel, taktikuje v rámci sebepoznání. Nicméně, pokud jde o Vaculíka a Špačka jsem stále přesvědčen, že patří k našim nejlepším politikům a k nadějím české politické reprezentace.

Příčiny toho, že se zde na přelomu padesátých a šedesátých let objevil určitý progresivní směr, vidím ve dvou okolnostech. Byla to jednak reakce na značně negativní politické ovzduší, které zde, ve srovnání s Prahou, panovalo. Průlom do toho udělal Vaculík. Usiloval o překonání administrativně byrokratického stylu práce, i když metody nebo cesty k jeho překonání nebyly v první fázi adekvátní cíli. Nicméně Vaculík byl demokratickým politikem s velkým cílem pro psychologické faktory politiky a se značným smyslem pro perspektivní problémy naší společnosti.

Meze, které charakterizovaly Vaculíkovo období (léta 1962—1965) se pokusil překročit Josef Špaček. Zabýval se s mnohem větší intenzitou praktickými otázkami politiky a spolupráce než Vaculík, který byl členem předsednictva ÚV KSČ a po značnou část svého funkčního období byl do jisté míry odpoutáván od svého kraje. Špaček dokázal také soustředit větší tým lidí, takže těsně před XIII. sjezdem, v době, kdy Vaculík už z kraje odcházel, se zde vypracovala jedna z nejprogresivnějších a nejucelenějších koncepcí politického vedení, jaké v té době v republice existovaly. Pro zajímavost, na naše analýzy poukazyval i Dubček při svém vystoupení na říjnovém plénu ÚV v roce 1967. V této souvislosti bych chtěl podotknout, že se bagatelizuje přínos českých složek v protinovinovské opozici. Ten nebyl podstatně menší než přínos Slovenska.

Druhý faktor vzniku — chcete-li — takzvané brněnské politické školy záleží v tom, že je to město se zvláštní strukturou. Je na tom podstatně hůř než Praha, ale podstatně líp než ostatní krajská města, pokud jde o koncentraci tvůrčích sil a osobností kulturního a technického světa, a tato okolnost sebrála svoji roli. Okruh lidí, který v Brně začal dělat novou politiku, byl intenzivně propojen s vysokoškolskými pracovišti. S tím snad souvisí i to, že Brno je dál od Prahy a bylo proto obtížnější postihnout opoziční proudy. Snadněji se zde formulovala progresivní křídla mezi pracovníky stranického aparátu. Proto také v Brně nebyly tak hluboké rozpory mezi politic-

kým vedením a mezi veřejností, zvláště intelektuály, jako v Praze.

MY: Dominujete sc, že v Brně doved existuje politické zázemí vhodné pro atmosféru, o níž jste mluvil, a pro možnost působení politiků typu Vaculíka a Špačka?

S.: Existuje, i když neřkám, že jeho síla nebyla zeslabena. Zůstala ale v té základní kvalitě. A jsem přesvědčen, že zůstane, protože vznikla dlouhodobým procesem. Z čehož ovšem neplatí, že v činnosti orgánů KV se nemohou objevit nanejvýš „podezřelá“ věci, když se mám ještě jednou vrátit k tomu Píckovi. Jen tak pro zajímavost jeden z našich předních politiků charakterizoval náš kraj jako romantický a jako nejslabší článek naší strany, což ovšem z jiného konce vzato může znamenat článek nejsilnější. Jiný přední politik nás charakterizuje jako kraj pravíčácký; říká, že nejde jen o Šabatu, ale o celou skupinu lidí. V různých ilegálních textech takzvané levice se o kraji hovoří jako o nejpravičáckějším. To nám může lichotit. Mám jenom jednu výhradu; pražskou městskou stranickou organizaci považují celkově za mnohem vyspělejší a progresivnější. Také lze odůvodněně předpokládat, že útoky proti Praze a Brnu, a my jsme se s nimi v celém posrpnovém a ostatně i předsrpnovém období setkávali, vycházejí z toho, že polednová politika byla určována do značné míry právě těmito centry.

MY: Gustav Husák ve svých projevech často mluví o odpovědnosti novinářů. Jak posuzujete vy tento problém a jaká je v souvislosti s tím odpovědnost vedení?

S.: Na to vám asi příliš uspokojivě neodpovím, protože to je veskrze vymělkovaný problém. Žádná absolutní, předem daná míra odpovědnosti novináře na jedné straně a politika na straně druhé neexistuje. Problém je v politice, v jejím obsahu. Buďto dělají (novináři i politici) určitou politiku spolu, nebo ji dělají proti sobě. V okamžiku, kdy začíná politik kárat novináře z nedostatečné odpovědnosti, prozrazuje, že nechce mít nic společného s jejich politikou, respektive, že mu je jejich politika nepřijemná. Problém odpovědnosti není morální, ale politický. Pokud se přímo novinářů týče, neuvědomuje si zřejmě Gustav Husák dostatečně, že v demokratickém typu politického vedení má tisk roli spolotvůrce politiky, a vlastně svým způsobem možnosti ryzího politika překračuje. Chápe novináře jenom jako transformátora politiky, kterou koncipuje autokratické politické centrum. Ale novinář je mnohem víc. I když na druhé straně — nemá možnost „čistého politika“. K tomu jednu osobní poznámku: Když se mnou dr. G. Husák polemizoval 31. srpna 1968 na Hradě, odmítl mě ve všech podstatných bodech, a to kategoricky. Mnohem ostřeji než Rytíře, přičemž mne

„Boj o novou koncepci socialismu je bojem o nové demokratické svobody...“

a Rytíře postavil jako prototypy extrémistů. Rozešli jsme se právě v otázce odpovědnosti vedení. Přesto si myslím, že je něco pravdy na charakteristice jednoho našeho významného představitele, že Husák je člověk čestný a charakterní; i když v jistém smyslu špatný politik. Ale to poslední je relativní. Běžný stereotyp se zde obrací vzhůru nohama. Husák ve svém jistém doktrinářství prokazuje skutečně zvláštní druh charakternosti v politice.

MY: Mohl byste nám říci, co je to vlastně politika?

S.: Kosík říká, že politika je hra s mocí a o moc a má samozřejmě pravdu, pokud tuto myšlenku nebudeme vulgarizovat. V běžném myšlení se totiž chápe jako záležitost kariéristických, ambiciózních, vládyčtivých lidí. Nic z toho nemám na mysli, to je doprovodný psychologický moment. Věřím v politiku, která jde za myšlenkou. Boj za ideu není nic, co by muselo měnit člověka jako člověka. Člověk, pokud zůstává člověkem, chová se i v politickém boji jako člověk. Pokud se tak přestává chovat, slává se doktrinářem. Umrtvuje své normální lidské cítění. Ať proto je politika i v tom užším, psychologickém slova smyslu hrout; a zaplaťpámbu pokud je. Pokud není, slává se něčím nesmírně nebezpečným; moc je — jak známo — sama o sobě strašně krutá záležitost. Kdo ztrácí lidskou tvář v politice, kdo nevidí její moment mimopolitický, psychologický, člověčí, ten není dobrým politikem.

MY: Stále se aktivně zúčastňujete politické práce, ačkoliv jste v ní i za poměrně krátkou dobu utrpěl už řadu šrámů. Proč se třeba výhradně nevěnujete práci na fakultě?

S.: Pro mne je politika vášní, a tak si sám těžko mohu položit otázku — proč ji dělám, že? Jsem prostě v tom. Šrámy, o kterých mluvíte, k tomu samozřejmě patří a bylo jich dřív mnohem víc. Člověk se otuží. Ovšem to by byl výklad ryze psychologický a ztrácel by ze zřetele, že mám jisté přesvědčení. Jsem komunista, nebo chcete-li marxista, od svých jinošských let a jako takového mě samozřejmě žive byrokratické doktrinářství — to, co s komunismem slučitelné není. To, jak se u nás dělala politika po Onoru, mě vedlo — a nejen mě — k tomu, abychom dokázali, že není jen jedna alternativa. Komunismu jsme se vzdát nechtěli, na to jsme příliš tvrdohlaví, tak jsme museli jinou alternativu nějak prokázat, něco jiného probojovat. Komunismus je nejobsažnější demokratismus. Šli jsme po válce do strany z přesvědčení radikálně demokratického a radikálně demokratický program nechceme a nemíníme zradit.

MY: Dnešní doba je kromě jiného i dobou paradoxů. Jedním z nich je fakt, že řada lidí opouští komunistickou stranu a naopak řada jiných do ní vstupuje. Jak se díváte na tento jev?

S.: Komunistické hnutí je rozporné: na jedné straně vznesená idea, na druhé straně odpudivá praxe dlouholetého období a současně boj proti této praxi a navíc v posledním roce pro mnoho lidí něco nesmírně neproniknutelného. Skoky v politice jsou velké, mnohým těžko pochopitelné. To v úhrnu dává obraz, jímž si můžeme vysvětlit, proč na jedné straně lidé přicházejí a na druhé odcházejí, proč jsou jedni přitahováni a druzí odpuzováni. Ovšem přitom se jedná o tisíce nebo nejvýš desetitisíce lidí, což ve straně, která má přes půl druhého milionu členů, nemůže změnit strukturu. Z tohoto pohledu jde o víceméně okrajový pohyb. Jinými slovy — těleso, které vzniklo v poválečné éře, i když od té doby — zvláště vloni — prodělalo značnou proměnu, je přece jen ve své základní kvalitě stejné a bude ještě muset projít značným přerodem. Neboť podle mého názoru jsme na konci uctité éry komunistického hnutí, nebo přesněji dělnického hnutí, a zároveň na začátku éry nové. Chcete-li srovnatelná měřítka, označil bych tři etapy: za první II. internacionála, za druhé III. internacionála plus to, co na ni navázalo (informbyro atd.) a teď třetí období, které jde za rámců jak II. tak III. internacionály; jsem přesvědčen, že třetí třetina 20. století představuje třetí etapu ve vývoji moderního vědeckého socialismu.

MY: Jak se díváte na teorie o tom, že marxismus je mrtvá záležitost?

S.: Základní objev Marxův, jak říká jeho přítel Engels, je materialistické pojetí dějin. Vezmete-li například moderní sociálně-psychologické myšlení, motivační teorie a tak dále, zjistíte, že směřují nebo docházejí k tomu, k čemu na abstraktnější úrovni kdysi došel Marx. Vezměte si vedoucí úlohu dělnické třídy. Samozřejmě, když se u nás řekne dělnická třída, bere se to obvykle abstraktně, operuje se s pojmem, aniž se analyzuje, jaká je to skupina, co to jsou dělníci, jaké jsou skutečné zájmy této skupiny, jaká je její motivace na různých úrovních. To je doktrinářství. Odpudivé, neživotné, nástroj manipulace. Když ale analyzujeme celý společenský pohyb v jeho jednotlivých složkách, zjišťujeme-li, jak je motivováno chování těch či oněch skupin, dospíváme k modernímu sociálně-psychologickému a současně i k tvůrčímu marxistickému myšlení. Marxismus není mrtvá záležitost. Moderní socialismus, na jehož počátku stojí Marx, je živý a nezníčitelný, protože věda je nezníčitelná, tak jako je nezníčitelný život.

Dokončení na straně • • • • • ► 50

SRPEN
SRPENnení
naši
prohrou

(Dokončení ze strany 15)

MY: Co znamená srpen 1968 pro demokratický socialismus nebo pro politiku, již jsme si zvykli říkat polednová? Pořád slyšíme, že pokračujeme v polednové politice. Je to pravda, když se při tom hovoří například o potřebě regulace veřejného mínění?

S.: Boj o novou koncepci socialismu je bojem o demokratické svobody, i když tato formule je trochu zjednodušená. Srpen v tomto smyslu znamená jasný obrat a nikdy pro nás nebude něčím, co můžeme akceptovat. Můžeme uzavřít kompromis se silami, které natolik převyšují sílu naši, že nemůžeme bez kompromisu jít dopředu. Nikdy se s tím ale nemůžeme principiálně smířit. Všechny úvahy o regulaci veřejného mínění v tomto kontextu nejsou ničím jiným než výrazem odklonu od polednové politiky, jak ji chápe lid, související s konstituováním „nové“, tj. „posrpnové“ politiky. Posrpnová politika je de facto politikou revize politiky polednové. Nebo jinak — svým obsahem je posrpnová politika typem politiky předlednové. Jakékoli výroky v tom smyslu, že touto politikou navazujeme na polednovou politiku, a není jích málo — je zpám dokonce výrok čelného českého stranického představitele, který říká, že srpen je vyústěním polednové politiky — jsou snahou o zkonzentrování fiktivní kontinuity.

MY: Víme, že česká stranická reprezentace byla nadkreto-vána... Slovenští komunisté jakoby zase byli uspokojeni federalizací. Nemá to zklamání?

S.: Začal bych Slovenskem. Slovo zklamání je na místě na pozadí role, kterou hrálo Slovensko v boji proti No-

votnému. Ale nebudme unáhleni. Spojil bych tento problém s poněkud odlehlejší teoreticko-politickou problematikou. Slovensko je nám nejbliž ze socialistických zemí, nejvzdálenější je Čína. Slovensko s Čínou lze těžko srovnávat. Ale já se pokusím o jakousi analogii, abych vše vyhroutil. Togliatti, těsně před svou smrtí před pěti lety, upozorňoval na to, že vztah k Číně, jak se vyvíjí v SSSR a v socialistických zemích, není dobrý. Že je nutno pochopit sociálně-politickou dynamiku země, nikoli ji měnit z hlediska poměru, které vznikají v jiných prostředích, že je nutno pochopit ji zevnitř. To je vědecký přístup. Domnívám se, že Češi se hrdou musel naučit uvažovat o Slovensku objektivněji než dosud. V daném okamžiku to znamená čelit zklamáním ze slovenské politiky, čelit všemu tomu, k čemu nás svádí český nacionalismus — averze k určitým aspektům slovenskosti. I Slováci je třeba pochopit zevnitř. Samozřejmě nebudeme masochisty: abychom chápali jiné a nechápali sebe. Musíme proto také uznat, že v současné slovenské politice se projevuje jisté nepochopení pro potřeby českého politického života. Nejvýrazněji to prokazuje Husákov postoj ke XIV. sjezdu. On jej považuje div ne za vyvrcholení všeho negativního v polednovém procesu. My naopak. Právě sovětský sjezd dal našemu politickému životu bezprostřední základ i impuls k tomu, co se bude, jak už jsem o tom hovořil, odehrávat v poslední třetině 20. století. Přesto, že jeho vyznění není v důsledku nynějších poměrů tak produktivní, jak by mohlo být, jsem sto procentně přesvědčen, že dojde k jeho rehabilitaci. Ostatně to, co platí pro neoficiálnější projevy slovenské politiky, neplatí pro slovenskou politiku absolutně. A navíc: nechápání českých potřeb je omezené chápání i slovenských potřeb. Česká stranická reprezentace je skutečně v důsledku všech možných tlaků nanejvýš deformovaná, nedemokraticky konstituovaná. Je to, upřímně řečeno, mistry až odporný obled, když vidíme, jací lidé se na ty či ony funkce dostávají. Nerad bych ovšem, aby vznikl dojem, že je složena z lidí bezpáteřných, kariéristických, neschopných a omezených. Jsou tam, zaplaťpámbu, také lidé velmi schopní, charakterní a poctiví. Bez nich by to všechno bylo snad beznadějně.

MY: V čem vidíte největší úskali naší současné politiky?

S.: Formulovat bych to tak: v neschopnosti vidět pozitivní možnosti, které jsou obsaženy v naší současné politické realitě. A touto neschopností se vyznačuje jak oficiální politika, tak část opozice. Oficiální politika v tom směru, že bere za svůj rámec moskevský protokol a nestaví se vůči němu dost energicky jako vůči aktu, který je nutno chápat jako akt odvozený, jako kompromisní politický krok v jisté situaci. Opozice zase nediferencuje

účinně v táboře, proti němuž se staví, a nejasně definuje to, co může být zárukou nového vývoje. Jedním z nejsvětějších okamžiků naší politiky v poslední době bylo to, jak se naši straníci a státní činitelé dokázali postavit k činu Jana Palacha. V úhru — pomenu-li usnesení předsednictva slovenského ÚV KS — postavili se v této věci pozitivně. To není malá věc, to je dokonce velká věc a jeden z příznaků pozitivních možností pro další vývoj.

MY: Existuje, nebo existovala podle vašeho názoru, jiná, lepší alternativa vnitřní politiky, než je ta, která se nyní provádí a jejíž koncepce byla v podstatě vytvořena po listopadovém plénu ÚV KSČ, respektive v rezoluci z tohoto pléna?

S.: Chci bych navázat na Mlynářův příspěvek na listopadovém plénu, kde řekl, že není jiná alternativa pro tento okamžik než politika vyjádřená v příspěvech Černíka, Husáka a Štrougala. S tím nesouhlasím. Je to pro mne příliš objektivistické. Ovšem na jeho stanovisku přitom něco je, co nelze obejít a co je nutno zakalkulovat do jakýchkoliv koncepcí, které vycházejí z jiné alternativy, než je alternativa zvolená našimi politiky. To něco je fakt, že zde existuje určitý poměr sil, mocenských sil, a že přeskóčit stadium, kdy poměr sil je takový a nikoli jiný, nelze. Abstraktně řečeno, vždy existují různé možnosti volby, ale jde také o to, zda jsou už v daném okamžiku živé a zralé.

Můžeme-li v listopadovém plénu a jeho rezoluci, musíme si uvědomit, že listopad znamená de facto pokračování určitých negativních kompromisů z jara 68. Mám na mysli hřeznovou krizi, kdy vyvstala otázka, zda sjezd ano, či ne, a byla tehdy zodpovězena záporně, což znamenalo, jak ukázal pozdější vývoj, přímo osudovou ztrátu tempa. Myslim v tuto chvíli i na krizi květnovou, z níž konečně vzešlo rozhodnutí svolat sjezd. Zároveň ale padla řada rozhodnutí omezujících pozitivní význam tohoto kroku a vytvářejících překážky pro relativně nekonfliktní vývoj. Pozitivnější vlna, zvláště v hřeznu, by vytvořila podmínky pro vývoj méně napjatý. Méně napjatý vývoj by znamenal méně důvodů, záminek a činitelů pro vnější zásah. Taková je logika věci, nesmíme významná a chápe ji málokdo a nechápe ji do značné míry také oficiální politika. Listopadová rezoluce je tedy pokračováním onoho kompromisu mezi „novotnovskými“ a „protinovatnovskými“ silami, který začal působit v našem politickém životě Lednem 68 a alternativou k tomu je politika, která tento kompromis překoná. Ptáte se, je-li to možné, je-li to skutečná alternativa? Odpověď na to je jen jedna: nikde jinde nenajdeme nic reálnějšího než právě v této alternativě. My se k ní prostě musíme dostat, protože je nutná. To, co teď máme, je krizové. Je to labilní, je to vnitřně

vratké. Může se to protáhnout na delší dobu, v důsledku vnějších tlaků, které jsou také reálné, ale nikdy to nemůže uspokojit potřeby této společnosti. Nynější politika je dvojznačná, vnitřně rozštěpená s celou řadou negativních momentů, které budou popuzovat veřejnost, která zabráni tomu, aby s touto politikou šla mládež. Cíl je nam ta pozitivnější alternativa je reálná. Samozřejmě, že je to podmíněno vývojem v jiných zemích. Ale pro to můžeme dělat víc, než děláme. Nesmíme si myslet, že jsme sami, nemůžeme jen vyčkávat. Bude porada komunistických stran, tam by se leccos dalo udělat. Nikdo nemůže komunistické straně této země zabránit v tom, aby nevysla z faktů, že my jsme sem interserentní vojska nepozvali. Logika tohoto faktu zůstane živa, i když naráží na snahy ji zneživotnit, nemohou v poslední instanci uspet.

MY: Co by znamenalo dnes svolání XIV. sjezdu respektive jeho pokračování?

S.: Kdyby byl býval svolán ještě na jaro, tak by mohl mnohé vyřešit. Proč, není jisté třeba rozvádět, neboť to plyne z předpokladů všeobecně známých. Mnohé by mohl vyřešit i na podzim. Vedle voleb do zastupitelských orgánů všech stupňů je sjezd nepachybne nejvýznamnějším demokratickým aktem, který je před námi. Je globálním východiskem dalších možností. Říkám-li demokratický akt, tak to znamená, že musí být bezozbytku demokraticky naplněn. Může být ve své demokratické podstatě omezen. Ale říkám-li DMKZEN, tak z toho plyne, že nevěřím, že je možno ZLIKVIDOVAT jeho demokratickou podstatu. Odpor k tomu, aby byl sjezd zvolán, je ve své motivaci naprosto průhledný. Minimálně tučí řečnicku při různých příležitostech prohlásilo, že by tam zvítězily praviceové síly, a že proto sjezd konat nelze. Mimochodem, v jednom vystoupení Husáková, nebylo sice veřejné, ale je dosti známe, se hovořilo o tom, že XIV. sjezd, to je ten, který byl svolán na 9. září loni, by věci nevyřešil, protože by se tam praviceové síly prosadily přesvědčí. Je to logika jeho postupu k vyčerpávacímu sjezdu, a víz už byla řeč, a je to zároveň příznakem pro plav, které jsou zejména koncipovány pro ten XIV. sjezd, který se konat má.

MY: Jaká je pravděpodobnost, že sjezd bude v dohledné době svolán?

S.: Pokud je dohlednou dobou celý rok 1969, pak bádám, že jedna ku jedné. Předpokládám, že ani nejužší vedení strany není definitivně rozhodnuto. Z toho důvodu, že prusincová a lednová láze — události kolem obsazení funkce předsedy ES a smrt Jana Palacha — znepřehlednily situaci pro politické rozhodování.

MY: Záleží ovšem také na dalších faktorech...

Š.: Samozřejmě. Nehovořím o tom proto, že je to obsaženo v celé naší situaci. Ale také proto, že si myslím, že v poslední instanci o tom přece jen rozhodujeme my. Nemyslím jen formálně, právnícky, ale i fakticky. Myslím si, že v tomto případě je rozhodující nikoli vnější faktor, ale faktor vnitřní. Partner se musí smířit s některými realitami a my víme, že se s řadou z nich, ač velice nerad, smíří.

MY: Větší dohře si pamatujeme, že se v průběhu „československého jara 1968“ mnohokrát opakovalo a ztuhlo, že toto je naše poslední šance... Vy ovšem, jak se zdá, si nemyslíte, že srpnem a tanty všechno skončilo...

Š.: S jedním kolegou psychologem jsem loni v únoru či březnu napsal článek do Indexu, který se jmenoval „Poslední šance?“ Byl jsem si hned po lednu vědom toho, že my tuto šanci můžeme v jistém smyslu, tj. bezprostředně prohrát, a to především v důsledku mezinárodních faktorů. Instinktivně jsem se bránil tomu, abychom ji za poslední šanci považovali. Teze o poslední šanci znamená: když sem přijdou Sověti, je konec, je konec se socialismem, je konec se vším; tuto tezi bytostně nesnáším. V socialismu jsou ohrožené možnosti ohrohy. A to nemůže znamenat konec. Znáám ostatně reakci na Maďarsko v roce 1956. Vzpomínám si na slova jednoho tehdejšího diskutéra, který řekl, že se socialismem je konec na třicet let. Uplynula z nich jen třetina a konec socialismu se nekoná. Jakkoli se teď zdá, že ten srpnový zácat byl strašný, a on strašný byl, tak si s tím koncem socialismu poká-
me. A kromě toho Srpen není NAŠÍ prohra. Je — strategicky vzato — prohra interventů. Ona ta realita je nakonec jiná, než si pod každodenním zorným úhlem představujeme.

MY: Co myslíte, že je teď před námi?

Š.: Kéž bychom obdrželi do březnového zasedání OV pro-
šli bez nějaké nešťastné nebo zlomyslné provokace a vel-
ké krize. Bezprostředně máme totiž před sebou dvě mož-
nosti. Buďto se akutní krize daného režimu plně rozvine
a změní se jeho kvalita takovým způsobem, že budoucí
vývoj bez hlubokého konfliktu lidového hnutí s ním ne-
bude možný, to je možnost horší a bolestnější, a nebo se
podaří stabilizovat politiku „středů“ v takové podobě, kte-
rá bude dostatečně otevřená, abychom ji mohli zproge-
siovat a vytvářet základy pro pozdější návrat k plně
rozvinuté politice demokratického typu.

Únor 1969

O B S A H

- 1- Kdy už čas oponou trhne?
Rozhovor Jiřího Kratochvíla a Milana Uhdeho
s Jaroslavem Šabatou
/ dokončeno v září 1987/
- 53- Milan Uhde
Politik - Tři chvály a dovětek
/ převzato ze sborníku k šedesátinám Jaroslava Šabaty/
- 66- Trialog o politice
Ludvík Kundera
Jaroslav Šabata
Milan Uhde

/ převzato z Hosta do domu číslo 1 rok 1969 /
- 71- Srpen není naší prohrou
Rozhovor s dr. Jaroslavem Šabatou,
členem jihomoravského KV KSČ,
pracovníkem katedry psychologie
na filosofické fakultě
university J.E.Purkyně v Brně

Hovořili
Petr Prouza
a Petr Feldstein

/ převzato z my/69, číslo 4, vyšlo v dubnu 1969 /

Brno, říjen 1987

